

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KAUNO FAKULTETAS
KALBŲ, LITERATŪROS IR VERTIMŲ STUDIJŲ INSTITUTAS

Greta Šunskytė

MOTINYSTĖ KAROLĖS PAŽĖRAITĖS KŪRYBOJE

MAGISTRO DARBAS

Lietuvių literatūra ir kūrybinis rašymas (valstybinis kodas 6211NX022)

Darbo vadovė prof. dr. Gabija Bankauskaitė

Magistrantė Greta Šunskytė

Kaunas, 2025

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. FEMINIZMAS TARP TEORIJS, KRITIKOS IR MOTINYSTĖS.....	6
1.1 Feministinė literatūros kritika.....	6
1.2 Motinystės tema feminizmo teorijoje.....	9
1.3 Mirties motinos fenomenas.....	13
2. MOTINOS TAPATYBĖS BRUOŽAI IR DILEMOS KAROLĖS PAŽĖRAITĖS	
KŪRYBOJE	17
2.1 Vienišos motinos tapatybė apysakoje <i>Nusidėjėlė</i>	18
2.2 Seserystės ir motinystės sampynos romane <i>Liktūnas</i>	26
2.3 Motinystės transformacija romane <i>Svetimi vėjai</i>	34
IŠVADOS.....	42
SANTRAUKA.....	44
SUMMARY.....	45
ŠALTINIAI.....	46
LITERATŪRA.....	46

IVADAS

Kalbant apie moters tapatybės formas galima teigti, kad žinomiausia ir labiausiai aptariama moteriška tapatybės raiškos forma – motinystė. Feminizmo judėjimui dar neprasidėjus („19 a.–20 a. viduryje kilo pirmoji feminizmo banga“ (Pavilionienė) motinystė buvo kone vienintelė forma, priimtina visuomenei, kuria moteris galėjo ar net privalėjo save išreikšti. Nuostata apie vienintelę ir privalomą moters saviraiškos formą per amžius formavosi dėl daugelio priežasčių, tačiau svarbiausia būtų moters gebėjimas gimdyti. Vadinamoje feminizmo biblijoje *Antroji lytis* (1949) autorė Simone de Beauvoir aptarė visuomenės nuomonę apie moters gebėjimą gimdyti nepritardama teiginiui, kad motinystė yra moters pašaukimas, atėjęs iš gamtos, kadangi „<...> mes jau minėjome, kad žmonių visuomenė niekada nepaliekama vien gamtos valiai. O ypač reprodukcinė funkcija jau kone visas amžius nebeprisiklauso vien nuo biologinio atsitiktinumo, ji jau kontroliuojama individų valios. Kai kurios šalys oficialiai įteisino konkrečius kontracepcijos metodus.“ (2010, p. 578). Prasidėjus feminizmo judėjimui moterys pradėjo reikalauti daugiau teisių, dėl to formavosi platesnis moterų saviraiškos ir pasirinkimo laukas. Moteris jau nebeprivalėjo būti tik motina ir žmona. Ji galėjo dirbti, įgyti išsilavinimą, balsuoti, tačiau taip pat išliko ir motinystės pasirinkimas, prieš kurį feminizmo aktyvistės nekovojo. Kova vyko už tai, kad moteris galėtų pasirinkti motinystę savo noru, o ne dėl visuomenės primestos nuostatos, jog vienintelė moters saviraiškos forma – motinystė.

Visuomenėje nusistovėjusi nuostata, kad, moteriai net savu noru pasirinkus motinystę kaip tapatybę, ji turi atitikti visuomenės sukurtus motinystės standartus, vadinasi, būti švelni ir pasiaukojanti šeimai. Ir nors šiuolaikiniame pasaulyje moterys nebėra taip stipriai kaip anksčiau spaudžiamos atitikti *tobulos* motinos stereotipą, tačiau ir tarpukariu, ir XX amžiaus viduryje, net ir skleidžiantis laisvinančioms idėjoms, moterys vis tiek buvo aršiai spaudžiamos į *teisingą* motinystės sampratą. Tačiau tikėti, kad visos motinos atitiko veržiančius motinystės standartus („Institucionalizuota motinystė reikalauja iš moters motiniško „instinkto“ labiau negu proto, savęs neturėjimo labiau negu savirealizacijos, priklausymo kitiems labiau negu savikūros.“ (Daugirdaitė, 2000, p. 145), yra naivu ir tai gali atskleisti moterų kūrėjų grožinė literatūra, kadangi „literatūra įvardija tai, apie ką nekalbama visuomenėje“ (Pavilionienė, 1996, p. 12) arba, remiantis Elenos Bukelienės mintimis, „rašytojas, rašydamas apie tai, kas individualu ir laikina, subjektyvu ir intymu, pasako daug tiesos ir apie visuotinius bei amžinus dalykus, priklausančius viešumai“ (2005, p. 317).

Šio darbo **naujumas ir aktualumas** tas, kad nagrinėjama netipinės motinystės tema. Netradicinis motinystės vaizdinys nėra nuodugnai tirtas. Literatūros tyrėjai atkreipia dėmesį į tai, kaip kūrinuose vaizduojama netipinė motina paveikia vaikus, kai šie, paskatinti visuomenės stereotipų, tikisi turėti tipinę motiną, t. y. švelnią, mylinčią ir pasiaukojančią, kaip pati moteris išgyvena perėjimą iš buvimo tik moterimi į tapimą moterimi motina jai to norint arba nenorint. Taip

pat gvildenama ir aborto tema, t. y. kaip lietuvių rašytoja išplėtoja tokią kontroversišką temą XX amžiuje, kai daugelis iš rašytojų vengė aprašyti šį motinystės aspektą (viena pirmųjų, grožinėje kūryboje prabilusi apie abortą, buvo Petronėlė Orintaitė, minėtinas jos romanas *Paslėpta žaizda* (1934). Siekiant išanalizuoti motinystės tapatybę, pasirinkta lietuvių rašytojos Karolės Pažėraitės (1903–1988) kūryba, kuri nėra išsamiai tirta.

Darbo objektas – motinos tapatybė.

Tyrimo tikslas – remiantis feministine literatūros kritika išanalizuoti, kaip pasirinktuose kūriniuose per skirtingas situacijas atsiskleidžia moterų netipinės motinystės tapatybė.

Darbo uždaviniai:

- 1) aptarti feministinės literatūros kritikos bruožus;
- 2) išnagrinėti motinystės tapatybę feminizmo lauke išryškinant mirties motinos aspektą;
- 3) kūriniuose *Nusidėjėlė* (1936), *Liktūnas* (1948) ir *Svetimi vėjai* (1982) išanalizuoti motinystės tapatybės raišką, jos įvairovę.

Temos ištirtumas. Motinystės tapatybė literatūrologijoje daug tyrinėta, ypač iš feministinės pusės, tačiau dažnu atveju nagrinėjama tobulos motinos tipą atitinkanti motina, kuri aukojasi dėl savo šeimos ar išgyvena vidinius sunkumus, jei jaučiasi nelaiminga atsidavusi šeimai. Minėtini šie darbai: Irenos Baliulės „Skausmingoji motinystė Vandos Juknaitės ir Dorotos Terakowskos prozoje“ (2011), Neringos Mikalauskienės „Motinos ir dukters ryšio transformacija Héléne Cixous kūriniuose „Osnabriukas“ ir „Eva vaduojasi“ (2011) ir kt. O netipiniai motinystės atvejai, kai moteris nenori ar negali tapti motina ar būti švelni savo vaikams, nėra plačiai nagrinėti. Artimiausi šiai temai būtų Deimantės Dementavičiūtės straipsnis „Siaubingosios Motinos archetipas A. Strindbergo pjesėje „Sapnas“ ir pagal ją pastatytame J. Vaitkaus spektaklyje“ (2012) ir Domantės Vaišvylaitės straipsnis „Motinos archetipo transformacija A. Landsbergio dramaturgijoje“ (2025).

Tyrimo reikšmė. Tai, kad darbe analizuojama mažai nagrinėta Karolės Pažėraitės kūryba, gali paskatinti kitus tyrėjus suteikti dėmesį į ne itin žinomų tarpukario laiko lietuvių moterų rašytojų darbus iš feministinės perspektyvos. Juolab kad tarpukario moterų literatūra kaip atskiras feministinio tyrimo objektas tyrėjų dar nėra sudominęs. Tarpukario moterų rašytojos tirtos tik fragmentiškai. Paminėtina Kristinos Mekšraitytės tirta feministinė Petronėlės Orintaitės pozicija (2003), Žydronės Kolevinskienės atlikta Nelės Mazalaitės moteriškosios patirties kūryboje (2003), feministinio Liūnės Janušytės romano *Korektūros klaida* (2006) analizė.

Tyrimo metodologija. Darbe pasitelkiama feministinė literatūros kritika. Vienas iš pagrindinių šaltinių – Simone de Beauvoir knyga *Antroji lytis* (1949). Šioje knygoje autorė iš filosofinės pusės aptarė moters padėtį visuomenėje nuo gimimo iki senatvės, ypač atkreipdama dėmesį į moters biologinę funkciją gimdyti. Tyrimui svarbi ir psichoanalitikė Julia Kristeva, kuri savo straipsnyje „Stabat Mater“ (1977) nagrinėjo mergelės Marijos kultą ir aiškinosi, ar žmogiškai moteriai

įmanoma išaugti iki idealios motinos mergelės Marijos. Teorinei bazei priskirtina ir Solveigos Daugirdaitės knyga *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai* (2000). Knygoje mokslininkė trumpai aptarė feminizmo istoriją, teoriją, motinystės temą ir analizavo keletą lietuvių rašytojų kūrinių pasitelkusi feministinę literatūros kritiką. Dar vienas svarbus feministinės kritikos veikalas – straipsnių rinkinys *Literatūra ir feminizmas* (1996). Leidinį sudaro įvairūs tekstai, susiję su feminizmo kritika, *Kito* sąvoka, literatūra ir moterų veikėjais, lesbiečių feminizmu, jame taip pat nagrinėjami vyrų kūriniuose sukurti moteriški veikėjai.

Darbo struktūra. Nagrinėjant motinystės tapatybę K. Pažėraitės kūryboje (*Nusidėjėlė* (1936), *Liktūnas* (1948), *Svetimi vėjai* (1982) darbą pasirinkta išskaidyti į dvi dalis.

Pirmos, teorinės, dalies *Feminizmas tarp teorijos, kritikos ir motinystės* pirmame skyriuje aptariama feminizmo kritika. Antrame skyriuje nagrinėjama motinystės tema feminizmo ir psichoanalizės lauke. Trečias skyrius skirtas aptarti mirties motinos fenomeną – moters tapatybės saviraišką per motinos archetipą.

Antroji, praktinė, darbo dalis skirta pasirinktų kūrinių analizei. Pirmiausia tyrinėjama netipinės motinystės tapatybė K. Pažėraitės apysakoje *Nusidėjėlė*. Antrame skyriuje nagrinėjamas romanas *Liktūnas*, akcentuojama seserystės ir aborto tema. Trečias praktinės dalies skyrius skirtas romano *Svetimi vėjai* analizei motinystės transformacijos aspektu.

Galiausiai darbe pateikiamos išvados, santraukos lietuvių ir anglų kalba ir literatūros sąrašas.

1. FEMINIZMAS TARP TEORIJOS, KRITIKOS IR MOTINYSTĖS

Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje feminizmas apibūdinamas kaip „socialinis ir intelektinis visuomeninis judėjimas, belytį žmogiškumą siekiantis pakeisti vyrų ir moterų kultūrų priešpriešą bei darną“ (Pavilionienė). Literatūros tyrinėtoja Violeta Kelertienė straipsnyje „Kokio feminizmo reikėtų Lietuvai?“ rašė, kad „feminizmas turi bent kelis veidus. Aš sakyčiau – buitinį, visuomeninį ir teorinį“ (2006, p. 62). Mokslininkas Kazimierz Ślęczka savo veikale *Feminizmas* teigė, kad „feminizmą yra daug, jie tarp savęs neretai smarkiai skiriasi“ (2005, p. 541). Knygoje *Feminizmas ir literatūra* Marija Aušrinė Pavilionienė teigė, kad „feminizmas tik iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti vieningas ir lengvai apibrėžiamas. Tai – daugiašakis ir daugiaprasmis judėjimas, veržliai atsiskleidęs XX amžiaus antrojoje pusėje, kuriame išryškėjo įvairios feminizmo pakraipos: liberalusis, marksistinis, socialistinis, psichoanalitinis, egzistencinis, radikalusis, postmodernistinis, postkolonijinis feminizmas. Nepaisant idėjinių feminizmų skirtumų, feministės vienija mintis, kad istorijoje ir dabartyje moteris buvo ir yra diskriminuojamos.“ (1996, p. 7). Iš pateiktų mokslininkų citatų matyti, kad nėra lengva konkrečiai paaiškinti, kas yra feminizmas kaip sąjūdis ir kas jį sudaro, tačiau aišku, kad tai judėjimas, susijęs su moterų išorinėmis (teisė balsuoti, įgyti išsilavinimą, gauti tokį pat atlyginimą kaip vyras ir pan.) ir vidinėmis (savęs realizavimo laisvė, pripažinimas kaip lygaus žmogaus ir pan.) teisėmis.

Šioje darbo dalyje nesigilinama į feminizmo sąvoką, bet labiau aptariama literatūros kritika, kuri susiformavo veikianti feminizmo sąjūdžio, taip pat nuodugniau žvelgiama į motinystės temą feminizmo ir archetipų lauke, kadangi tai viena iš labiausiai aptariamų temų, bet sykiu ir sulaukianti įvairių nuomonių.

1.1 Feministinė literatūros kritika

Feministinė literatūros kritika yra tokia pat nevienareikšmiška kaip ir feminizmas. Nėra vienos ar dviejų pagrindinių knygų, kuriose būtų aprašyta, kas konkrečiai sudaro feministinę literatūros kritiką ir kaip ją derėtų taikyti („Feministinė kritika ypač skiriasi nuo kitų šiuolaikinių kritikos teorijos rūšių tuo, kad neturi vienos ypač reikšmingos figūros ar tekstų, kuriuos galėtume pavadinti svarbiausiu autoritetu.“ (Daugirdaitė, 2000, p. 40). Vietoj to feministinė literatūros kritika turi daug variacijų – skirtingos autorės feministinį rašymą supranta kiekviena savaip, nes jos yra paveiktos skirtingo išsilavinimo, gyvenamosios vietos, asmeninės patirties, idėjų ir t. t. Tačiau būtent viena iš pagrindinių feministinės kritikos savybių ir yra ta, kad ji yra atvira ir skatinanti tyrinėtoją nepamiršti savo asmeniškumo ar patirties: „Vienas svarbiausių feministinės kritikos principų tas, jog joks aprašymas negali būti neutralus.“ (Moi, 2001, p. 9). Žinoma, nepakanka būti moterimi ar manyti,

kad gerai išmanai moteriškumo reikšmę ar problemas, jei nori pasitelkti feministinę literatūros kritiką. Kokybiškai analizei privalu, kad tyrinėtojas išmanytų patį feminizmą, jo teorinę literatūrą ir turėtų bent bendrųjų žinių apie kitas kritikos rūšis. Tyrinėtoja S. Daugirdaitė straipsnyje „Dalis Urnevičiūtės *Leona* – kūrinys apie moterų kasdienį gyvenimą“ teigė: „<...> kad galėtume skaityti kaip kritikai feministai, lygiai kaip ir kitomis teorijomis besiremia kritikai, turėtume būti susipažinę su šia sritimi. Nors feministinė kritika ir pabrėžia asmeninės kalbančiojo patirties ir padėties reikšmę jos ar jo pažiūroms, vien patirties ar priklausymo savajai lyčiai nepakanka, kad galėtume laikyti save kritikais.“ (2010, p. 1). Feministinei literatūros kritikai nesisiejant su vienu konkrečiu tyrimo būdu, tik nuo tyrinėtojo priklauso, į kurią pusę jis pakryps.

Norvegų mokslininkė Toril Moi viena pirmųjų ėmėsi sisteminti feminizmo kritiką. Savo knygoje *Feministinė literatūros teorija* ji teigė: „Šis įvadas į feministinę literatūros teoriją, mano manymu, – pirmasis išsamus šios srities įvadas.“ (2001, p. 9). Minėtoje knygoje mokslininkė feminizmo teoriją padalino į dvi dalis – anglų ir amerikiečių ir prancūzų feministinę kritiką, ir trumpai aptarė įtakingiausių moterų idėjas, suformavusias dvi feminizmo kritikos sritis (Virginia Woolf, Kate Millett, Mary Ellmann, Elaine Showalter ir Simone de Beauvoir, Hélène Cixous, Julia Kristeva ir kt.). T. Moi feminizmo kritiką aptarinėti pradeda nuo anglų ir amerikiečių rašytojų ir tai nėra atsitiktinumas. Manoma, kad būtent „anglės ir amerikietės padėjo pagrindus feministinei literatūros kritikai <...>. Jos teigia, kad vyrų parašytuose kūriniuose nėra moters istorijos, kad moters pasakojimas yra iškreiptas, nutrauktas ar moteriai iš viso neleidžiama kalbėti.“ (Pavilionienė, 1996, p. 8). Viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurios buvo stipriai kovojama formuojant feminizmo literatūros teoriją, buvo ta, kad literatūros pasaulyje moterų kūryba ar moteriški personažai buvo antraeiliai ar visai neįvertinti. M. A. Pavilionienė knygoje *Feminizmas ir literatūra* pamini, kad iki XX amžiaus 6-ojo dešimtmečio literatūros kritika feminisčių buvo vadinama *faline* (plg. 1996, p. 7). Grįžtant prie anglų ir amerikiečių feminizmo kritikos svarbu pabrėžti, kad, išskiriant feminizmo kritiką į minėtas dvi šakas, „jų skirtumas yra ne nacionalinis, o teorinis“ (Daugirdaitė, 2000, p. 45). Anglų ir amerikiečių kritiką galima apibūdinti, kad ji labiau orientuojasi į socialinę ar psichologinę pusę, o prancūziškoji feminizmo kritika daugiau dėmesio skiria lingvistikai (kartais prancūziškasis feminizmas laikomas postmoderniuoju feminizmu), „nes jos teorinį pagrindą kūrė filosofės, lingvistės, rašytojos Julia Kristeva, Hélène Cixous“ (Pavilionienė, 1996, p. 12).

Kitas feminizmo kritikos tipas buvo akcentuotas literatūrologės Elaine Showalter, kuri išskyrė du feministinės kritikos tipus (plg. Daugirdaitė, 2000, p. 43). Pirmasis feminizmo kritikos tipas – *feministinė kritika*, „kai akcentuojamas skaitytojos ir interpretatorės suvokimas, susitelkiama ties vyrų parašytais teksta, juose ieškoma maskuliniškosios ideologijos ir jos įtakos moters likimui“ (Pavilionienė, 1996, p. 9). Antrasis tipas – *ginokritika*, orientuota į moterį rašytoją. Ginokritika „susiejusi su feministiniais istorijos, antropologijos, psichologijos ir sociologijos tyrimais; visos šios

sritis susikūrė moterų subkultūros hipotezę.“ (Daugirdaitė, 2000, p. 43). Norint atlikti ginokritiką svarbu atsiriboti nuo vyriškosios kultūros ir nebespausti moteriškos lyties į patriarchalinę kultūrą, o susitelkti ties moteriška kultūra, t. y. ginokritika leidžia atlikti moterišką moterų tekstų analizę naudojant modelius pagrįstus moters patirties studijomis (plg. ten pat).

S. Daugirdaitė straipsnyje „Dalių Urnevičiūtės *Leona* – kūrinys apie moterų kasdienį gyvenimą“ iškelia devynis klausimus, kurie gali praversti norint atlikti ar suprasti feministinę kritikos analizę. Pirmiausia, kodėl pasirinktas būtent šis kūrinys. Jei kūrinį parašė moteris, kaip tai veikia kūrinį. Kaip vaizduojami vyrai ir moterys („kuo panašūs, ku skirtingi; kaip jiems sekasi bendrauti, suprasti vieni kitus“ (Daugirdaitė, 2010, p. 1), kokie jų tarpusavio santykiai. Koks yra moterų tarpusavio ryšys ir kaip jos priima savo socialinį vaidmenį (motina, žmona, mylimoji, dukra, pamotė, keliautoja, menininkė ir t. t.). Galiausiai – kaip „jos žvelgia į savo moteriškumą“ (Ten pat, p. 2).

Nepaisant to, kokio pobūdžio feministinės literatūros kritikos kryptis bus pasirinkta ar kokios lyties rašytojas bus pasirinktas, feministinė kritika visada susitelkia į moters patirtį, veikėjas moteris, rašytojas ar moters tapatybę. Dviejų skirtingų tyrinėtojų feministinės analizės pagrindas gali skirtis, pvz.: vienas remiasi prancūziškuoju feminizmu, kitas – amerikiečių ir anglų feminizmu, bet kokiu atveju analizės objektas bus moteris, ir tai bendra visose feminizmo kritikos atmainose. Ne kartą minėtoje knygoje *Feminizmas ir literatūra* M. A. Pavilionienė pamini, kad „literatūrologės susitelkia ties moters patirtimi, moterišku rašymu, moteriškąja tradicija literatūroje“ (1996, p. 7). Viktorija Daujotytė apie feministinę literatūrologiją atsiliepė taip: „Jos svarbiausias objektas yra moterų parašytų-sukurtų tekstų masyvas, tyrinėjimas specifinių moteriškos raiškos, formų bei kalbėjimo būdų aspektais. Feministinė literatūrologija literatūrą analizuoja moters buvimo joje, moters traktavimo, interpretavimo požiūriais.“ (2001, p. 386). Pateiktos citatos patvirtina, kad feministinės literatūrologijos įtvirtintas bruožas yra moteris ir jos gyvenimas kaip tyrimo objektas.

Feministinei kritikai nesisiejant su konkrečia teorija, tačiau turint konkretų objektą, jai tenka pasitelkti į pagalbą kitas mokslo sritis. Todėl kritikui yra svarbu išmanyti ne tik vieną lauką (feministinę kritiką) ar būti moteriškos lyties, bet būti bendrai išprususiam įvairiose mokslo srityse. Analizuojant feministinės kritikos metodu pravartu pasiremti „sociologijos, antropologijos, istorijos, religijos, filosofijos, psichologijos, teisės, politiniais mokslais“ (Pavilionienė, 1996, p. 7) ir išdrįsti suabejoti „amžiniais“ ir „universaliais“ patriarchalinio pasaulio institutais, demaskuoti vyriškosios lyties vyravimo mitą, moters ir vyro vaidmenų stereotipus (plg. ten pat, p. 7).

Kita feministinės literatūros kritikos savybė, kuri kritiką išskiria iš literatūrologinio lauko, būtų ta, kad šios kritikos atstovai ne visada atkreipia dėmesį į kūrinio meninę reikšmę, stilių ar kitus literatūrologinius aspektus. Norint gebėti analizuoti literatūros kūrinį remiantis feministine kritika, nėra būtina atkreipti dėmesį į teksto meninę reikšmę ar stilistiką. Feminizmas orientuojasi ne į tai, kaip rašytojas meniškai pavaizduoja moteriškus personažus, bet į tai, kaip moteriški personažai ar

pačios rašytojos atsiskleidžia iš socialinės pusės, t. y. feminizmo kritikės „naujai pažvelgia ir į literatūros mokslo studijas, kritiškai paklaudamos, kokią ideologiją atskleidžia rašoma ir dėstoma literatūra, kieno istoriją, kieno tiesą, kieno tradicijas ji pabrėžia, kokios lyties individas kuria ir dėsto literatūrą ir kokia jo ar jos pasaulėžiūra; kokiai rasei ir klasei atstovauja tyrinėtojai, kokio jie amžiaus, ką jie įžvelgia meniniame tekste ir kaip jį vertina“ (Pavilionienė, 1996, p. 7).

Apibendrinant feminizmo literatūros kritiką teigtina, kad ji nesiremia viena konkrečia teorija, į kurią derėtų atsižvelgti nagrinėjant kūrinius, bet būtent tai yra vienas iš feministinės kritikos išskirtinimų. Feministinė literatūros kritika atvira tyrėjo patirčiai ir asmeniškumui, kai daug kitų teorijų rekomenduoja tyrėjui būti nuošaliai. Kitas feministinės kritikos išskirtinumas yra tai, kad ji orientuojasi į moteriškus veikėjus ir moteris rašytojas. Nagrinėjant kūrinį per feministinę prizmę nesistengiama gilintis į kūrinio meninę reikšmę, bet tiriam, kaip rašytojas išvystė moteriškus personažus (kaip atskleidžiamas moters charakteris, istorija, priešistorė, ar ji yra pasyvi ar aktyvi ir pan.). Atkreipiant dėmesį į moterį rašytoją gilinamasi į jos istoriją, kaip ji pati kaip moteris atskleidžia moteriškus personažus. Taip pat feministinė literatūros kritika atkreipia dėmesį į tai, kaip kūrinyje kovoja su patriarchaline kultūra („grožinė literatūra, meninis tekstas taip pat atspindi moters pavergimo ir pažeminimo istoriją. Todėl tam tikra prasme ši kritika padeda įveikti istorinę, politinę, juridinę, socialinę, psichologinę moters nelygybę“ (Pavilionienė, 1996, p. 7). Minėta, kad feministinei kritikai nepakanka feminizmo teorijos, tyrėjas turi pasiremti ir kitomis teorijomis norėdamas atlikti išties išsamią feministinę kūrinio analizę.

1.2 Motinystės tema feminizmo teorijoje

Motinystės tema neatsiejama nuo feminizmo, kadangi motinystė yra glaudžiai savaime susijusi su moters identitetu, o „feminizmo teorijoje moters identiteto klausimas yra, be abejo, pamatinis. Šiandien, ko gero, niekas nedrįstų užginčyti argumentų, kad moterų indėlis paprastai būdavo apeinamas vyrų rašomose kultūros ir literatūros istorijose, kad jų įvaizdžiai iškreipiami filosofijos, biologijos, psichoanalizės, literatūros tekstuose“ (Droblytė, 1996, p. 23). Vis dėlto atsiranda manančių, kad feminizmas ir motinystė „susiję tarpusavyje tik kaip dvi priešybės, t. y. sakoma ir rašoma, kad feministės neturi vaikų, feminizmas apskritai neigia motinystę“ (Daugirdaitė, 2001, p. 1). Tačiau feministės neneigia motinystės kaip moters pasirinkimo. Jos kaip tik pripažįsta motinystę, bet kaip laisvą pasirinkimą, o ne vienintelį moters saviraiškos būdą. Feministės kovoja ne su motinyste, o su visuomenės dalimi, kuri spaudžia moteris į *idealy* ir vienintelį kelią – motinystę.

Patricijos Droblytės nuomone, moterų įvaizdžiai buvo iškreipiami filosofijos, biologijos, psichoanalizės ir literatūros tekstuose (plg. 1996, p. 23), tad nenuostabu, kad moters motinystės tapatybė buvo iškreipta ir visuomenėje, ypač įsigalint patriarchalinėms ir krikščioniškomis idėjomis.

Moteris nuo senų laikų laikant subjektu ar *Kitu* vyro atžvilgiu („Vyrų kultūroje moteriškasis pradas suvokiamas kaip Kitas: vyras – tai prasmes nustatantis subjektas, o moteris subjektui yra objektas“ (Mažeikienė, 1996, p. 15), joms nebuvo daug galimybių paveikti visuomenės kultūrą ar iššaknijusias nuostatas, tad „stereotipai, kurie sąlygojo ne vienos moterų kartos savimonę, buvo nulemti vyrų požiūrio: to, kaip jie interpretavo moters prigimtį. Šis požiūris paprastai galėtų būti apibrėžtas kaip subjekto požiūris į objektą.“ (Pociūtė, 1996, p. 102). Moterims, mažai galėjusioms kištis į besikuriančius visuomenėje įsitikinimus ir savo likimą, motinystė buvo idealizuota individų, kurie dažnu atveju negalėjo tapti motinomis. Patriarchalinėje visuomenėje buvo teigiama, kad aukščiausia moters saviraiškos priemonė – motinystė, ir tai ne tik sukurta visuomenės, bet ateina iš gamtos, įgimta. Tačiau moteris, tapusi motina, dažnai nepajunta žadėtosios pilnatvės ir visuomenės pripažinimo. Tik „tapusios motinomis, kaip tampa dauguma, moterys atranda, jog kasdieniniai vaiko priežiūros rūpesčiai yra socialiai nuvertinti ir pažeminti iki individualaus namų ūkio“ (Daugirdaitė, 2000, p. 144). Tad, moteriai paklūstant visuomenės taisyklėms ir pasiryžus prisiimti atsakomybę už vaiką, ji vis tiek tampa subjektu (plg. Baliulė, 2011, p. 6). O moteris, nepaklususi visuomenės spaudimui tapti motina ir ieškanti kitų saviraiškos pasirinkimų (karjera, kūrybiškumas ir pan.), irgi yra nuvertinama ir smerkiama, kad nepaklūsta *gamtos lemčiai* (plg. Daugirdaitė, 2000).

Viena iš priežasčių, kodėl visuomenėje susiformavo būtent toks požiūris į motinystę, gali būti krikščionybė ir Mergelės Marijos kultas („Pirmapradis motinos kaip savęs atsisakančiosios paveikslas įtvirtintas krikščionybėje.“ (Bukelienė, 2005, p. 318), į kurią atidžiau pažvelgė mokslininkė Julia Kristeva savo darbe „Stabat Mater“: „Krikščionybė, be abejo, yra rafinuočiausias simbolinis konstruktas, kur moteriškumas, kiek jis persmelkia ją – o tai vyksta nuolatos, – sutelktas *motinystėje*.“ (Kristeva, 1995, p. 495). Julia Kristeva teigė, kad „mes gyvename civilizacijoje, kur *šventoji* (religinė ir pasaulietiška) moteriškumo reprezentacija išreiškiama per motinystę. Bet atidžiau pažvelgus, tokia motinystė yra *fantazija*, kurią puoselėja „prarastosios žemės“ suaugusieji, vyrai ir moterys.“ (Ten pat, p. 434). Visuomenė ne tik kad spaudžia moterį atsiduoti motinystei, bet ir nori, kad ji stengtųsi atitikti šventosios motinos idealą (Mergelę Mariją), tačiau žemiškajai moteriai tai yra neįmanoma, kai motinystė jai pasiekama tik per nuodėmę (lytinį aktą). S. de Beauvoir teigimu, „moteris tampa nešvari tik tada, kai ji gali gimdyti“ (2010, p. 191). Taigi kyla klausimas, kaip moteriai atitikti Mergelės Marijos modelį, siekiamą įvaizdį, kai Mergelės Marijos vaikas buvo pradėtas be nuodėmės, o žemiškoji moteris vaiką gali pradėti tik per nuodėmę. J. Kristeva priėjo prie išvados, kad moteris, norėdama pasiekti Mergelės Marijos motinos idealą, tą gali padaryti tapdama vienuole, kankine arba, pasirinkusi santuokos kelią, turi atsisakyti *žemiškųjų* sąlygų (plg. 1995, p. 517). Bet šiuolaikiniame pasaulyje tai nėra etiškas ar tinkantis pasirinkimas moteriai, jei ji nejaučia pašaukimo tapti vienuole, o nori gyventi *žemišką* gyvenimą. O sąlyga gyventi *žemišką* gyvenimą pažeidžia žmogaus teises, kai iš jo reikalaujama atsisakyti privilegijų dėl noro tapti *tobulam*, kai kita lytis gali mėgauti visomis

žemiškosiomis sąlygomis ir nėra dėl to smerkiama. Kristinos Mekšraitytės teigimu, „išvada aiški: šiandieniniame pasaulyje tradiciniam moteriškumui nebėra vietos, nes jis prieštarauja visaverčio žmogaus sampratai. Moteris tradiciškai neturi galimybių būti sau žmogumi.“ (2003, p. 13).

Viena iš priežasčių, kodėl visuomenė puoselėja šventosios Mergelės Marijos kaip motinystės idealą, nors šis nėra įmanomas žemės moteriai, yra tai, kad per idealios motinystės idėją visuomenė gali kontroliuoti moteris. Tai akcentuoja tyrinėtoja Solveiga Daugirdaitė: „Motinystė yra idealas, kurio realizavimas gyvenime niekada nebūna tobulas. Paprastai tariant, kad ir kiek stengtųsi, moteris visada ras pagrindą priekaištauti sau, kad auklėdama vaiką kažko nepadarė iki galo, o patriarchatas „postfeministiniuose“ Vakaruose valdo šiandien moteris per jų savigraužą ir baimes.“ (2001, p. 3). Išties visuomenė per kaltės jausmą valdo moteris. Moteris ar kitos lyties asmuo, jaučiantis kaltę, yra linkęs daryti tai, kas jam sakoma, pirkti tai, ką jam siūlo, kad tik atitiktų standartus, į kuriuos jį spaudžia visuomenė, ir taip panaikintų kaltės jausmą.

Dėl prieš tai minėtų motinystės problemų visuomenėje (visuomenės spaudimas aukotis motinystei to net nenorint ir siekti tobulos motinos idealo, kuris šiuolaikiniame pasaulyje neįmanomas ir priverčia moteris jausti kaltės jausmą, o tai patriarchalinei visuomenei padeda kontroliuoti moteris) feministės ryžtingai stengėsi atskirti motinystę nuo moteriškumo palikdamos motinos tapatybę kaip pasirinkimą, o ne vienintelį kelią moteriai: „Tarp feminizmo nuostatų svarbus griežtas moteriškumo ir motinystės atskyrimas: moteris neturi būti tapatinama su savo biologinėmis ir socialinėmis funkcijomis.“ (Daugirdaitė, 2000, p. 35). Taip pat ne visos feministės pritarė tam, kad motinystė yra įgimta moterims, o kaip tik skatino atsisakyti tapatinimosi su savo kūno funkcijomis. Ryškiausia šios idėjos šalininkė buvo Simone de Beauvoir, parašiusi vadinamąją feminizmo bibliją *Antroji lytis*. Pasak S. de Beauvoir, „moterimi negimstama – ja tampama“ (2010, p. 323), t. y. moteris gali rinktis, ar paklusti visuomenės stereotipams apie moteris ir tapti *patele* (plg. p. 59), ar vis dėlto rinktis savo kelią. „Patelė yra moteris tiek, kiek ji tokia jaučiasi esanti.“ (Ten pat). Pati rašytoja atsisakė motinystės ir pasisakė už abortus prisipažindama, kad pačiai yra tekę atlikti šią procedūrą. Ji skatino moteris išsilaisvinti iš vyrų sukurtų stereotipų, skirtų moterims, ir motinystę rinktis tik išties to norint, o ne dėl visuomenės daromo spaudimo ar mito, kad moteriai tai yra įgimta. R. Pociūtė straipsnyje „Feministiniai tekstai – atviri rizikai“ pritaria S. de Beauvoir idėjai: „<...> Kad moters savimonė aktyvėtų, priimtų savo besiskleidžiantį identitetą <...> ji turi atsiskirti nuo vyrų sukurtų mitų. Antraip priimtas iškreiptas, primestas lyties vaidmuo paverčia individualybę manekenu, monstru.“ (Pociūtė, 1996, p. 102).

Knygoje *Antroji lytis* S. de Beauvoir jau pirmame skyriuje kvestionavo *gerąją motiną* pateikdama pavyzdžių iš pirmųjų laikų: „Šiaip ar taip, kad ir kokios tvirtos anuomet buvo moterys, reprodukcijos našta joms buvo siaubinga kliūtis kovojant su priešišku pasauliu. Pasakojama, kad amazonės susižalodavo krūtis <...>. Šiaip jau moterų gyvenimo nėštumas, gimdymas, menstruacijos

trukdydavo dirbti ir pasmerkdamo jas ilgam neveiklumo laikotarpiui.“ (2010, p. 82). Feministės teigimu, „pirmąsioms ordoms mažai terūpėjo jų palikuonys“ (Ten pat, p. 83). Citatos atskleidžia, kad S. de Beauvoir ne tik drąsiai kvestionavo motinystę, bet ir iš užmaršties iškėlė motinos archetipo pamirštąją pusę, tai – blogoji ar mirties motina. Tamsioji motinystės pusė buvo žinoma nuo senų laikų, tačiau visuomenė nusprendė ją ignoruoti ir domėtis tik *idealiąja* motinystę teigdama, kad moterys iš prigimties yra pasiaukojančios motinos. Tačiau labiau pasigilinus į pirmąsias motinystę paaiškėjo, kad motinos nebuvo visuotinai švelnios ir pasiaukojančios. „Šis žiaurus motinystės aspektas žinomas nuo seno, tačiau „blogos motinos“ įvaizdis buvo veidmainiškai eliminuotas sugalvojus pamotės tipą: tai antroji žmona, kuri kankina mirusios „geros motinos“ vaiką.“ (Ten pat, p. 612).

S. de Beauvoir ne tik nepritarė teiginiui, kad motinystė moteriai yra įgimta, bet ir pateikė priežastis, dėl ko visuomenė ar kai kurios moterys tiki motinystės įgimtumu, nors tai yra surežisuota. „Moterys joms patikėtą mergaitę stengiasi paversti į jas panašia moterimi, ir uolios jų pastangos dvelkia tiek pasipūtimu, tiek pagieža. Netgi kilni motina, kuri nuoširdžiai trokšta savo vaikui gero, dažniausiai manys, kad protingiausia padaryti iš jos „tikrą moterį“, nes visuomenė ją tokią lengviausiai priims.“ (Beauvoir, 2010, p. 337–338). Taigi, dauguma mergaičių užauga norėdamos ar manydamos, kad nori būti motinomis, nes nuo mažumės motinos ir visuomenė joms sako norėti būti motina, o apie kitus pasirinkimus nutylima. Straipsnyje „Motinystė tarp feminizmo teorijos ir praktikos“ S. Daugirdaitė paminė sociologę Nancy Chodorow, kuri knygoje *Motinystės reprodukcija* įrodė, kad motinystė nėra įgimta moterims biologiškai. Mergaitės augdamos su motina pradeda kopijuoti motiną ir savaime „pakrypsta“ į motinystę, nes nuo mažens joms rodomas tik šis pavyzdys (plg. Daugirdaitė, 2001, p. 6).

Apibendrinant motinystės temą pravartu paminėti S. Daugirdaitės mintį, kad „tarp feminizmo nuostatų svarbus griežtas moteriškumo ir motinystės atskyrimas: moteris neturi būti tapatinama su savo biologinėmis ir socialinėmis funkcijomis. Kadangi ilgus šimtmečius moteris buvo vertinama pagal gebėjimą gimdyti, feministiniam mąstymui buvo svarbu motinystės analizė ir suprobleminimas.“ (2001, p. 2).

Feminizmo lauke tai – iki šių dienų yra aktuali tema, skatinanti diskusijas. Paminėjus ne vieną feministinį tekstą, susijusį su motinyste ar moters tapatybe, paneigtinas mitas, kad feministės pasisakė neigiamai motinystės atžvilgiu ar net stengėsi eliminuoti ją iš moters gyvenimo. Feminizmas kaip tik drąsina visuomenę svarstyti motinystės problemą ir ragina stengtis labiau suprasti motinas ir tai, ko joms reikia, kad vaiko auginimas būtų malonesnis procesas. Jos kvestionuoja susiformavusius mitus apie motinystę, kurie buvo sukurti patriarchalinės visuomenės, taip pat tokius idealus kaip Mergelė Marija, atmeta autoritetus, iškeltus žemiškai motinai. Nei viena moteris negali pastoti be lytinio akto, kuris stereotipiškos krikščioniškos visuomenės traktuojamas kaip sutepimas ar nuodėmė, tad ir

nederėtų lyginti motinystės su tuo, ko žemiškai materiai neįmanoma pasiekti. Taip pat feminizmas skatina įvertinti visą aukos, kurios reikalauja motinystė, turinį ir apimtį, ir tik gerai pagalvojus ryžtis tam dėl pačios moters ir vaiko gerovės. Galiausiai vienas iš svarbiausių feminizmo iškeltų motinystės aspektų būtų tai, kad ne visos moteriškos lyties atstovės nori būti motinomis, ir tai yra visiškai normalu.

1.3 Mirties motinos fenomenas

Nagrinėjant moters tapatybės saviraišką per motinystės atvejį taip pat pravartu aptarti ir motinos archetipą, kurį nagrinėjo psichiatras Karlas Gustavas Jungas. Savo knygoje *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė* jis paskyrė visą skyrių motinos archetipui, kuriame aptarė įvairias motinos archetipo raiškos galimybes tiek tarp moterų, tiek tarp vyrų. K. G. Jungo teigimu, „archetipai – tai išgyvenimų kompleksai, išnyrantys kaip lemtis, būtent pradedantys veikti mūsų asmeniškiausią gyvenimą“ (2015, p. 38). Jų turinį nulemia žmogaus psichika, kurią jis paveldi iš savo tėvų, taip pat ją supanti aplinka.

Motinos archetipą įkūnyti asmeniui gali ne tik jo biologinė motina, bet ir močiutė, pamotė, uošvė, sesuo. K. G. Jungas rašė: „Paminėsiu tik keletą tipišių jo formų: konkretaus žmogaus motina ir senelė, taip pat pamotė ir uošvė ar anyta; bet kokia moteris, su kuria yra ryšys, taip pat žindyvė ar auklė, pramotė ar Baltoji Moteris; <...> deivė, ypač dievo motina.“ (Ten pat, p. 101). Visos išvardytos motinos archetipo formos gali būti tiek teigiamos, tiek neigiamos. Teigiamas motinos archetipas yra labiausiai paplitęs ir priimtinas visuomenėje. Su teigiama archetipo puse siejamos *tobulos* motinystės – „tiesiog magiškas moteriškumo autoritetas; protą pranokstanti išmintis ir dvasios aukštumos; visa, kas gera, globėjiška, kas palaiko, skatina augimą, vaisingumą“ (Ten pat, p. 102). Vaikui susidūrus su teigiamu motinos archetipu, jame vis tiek susiformuoja motinos kompleksas (motiniškumo hipertrofija, pernelyg sustiprėjęs erosas, susitapatinimas su motina, gynyba nuo motinos (plg. ten pat), tačiau vaikui bręstant jis visiškai arba dalinai išauga kompleksą – „motina visada aktyviai skatina sutrikimą, ypač vaiko neurozę arba tokią, kurios etiologija neabejotinai siekia ankstyvąją vaikystę“ (Ten pat, p. 104). Žmogui išaugti kompleksą įmanoma sąmoningai suvokus problemą ir dirbant su ja (pvz., ėjimas į terapiją), arba nesąmoningai ir nebetikėti su juo susijusiomis tiesomis.

Neigiamoji motinos archetipo pusė nėra tiek žinoma ir ištyrinėta kaip teigiamoji. Neigiamas motinos archetipas yra užmirštas visuomenės dėl idealizuojamos motinystės. Vis dėlto K. G. Jungas išskyrė tris esmines motinos archetipo savybes, tai – gerumas, aistra ir tamsa (plg. ten pat, p. 102). Būtent trečioji motinos archetipo savybė sietina su tamsiąja motinos archetipo puse. Minėtoje knygoje *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė* autorius labiau aptaria neigiamą motinos komplekso

poveikį žmogui nei teigiamą („Todėl vaiko neurozės pagrindą pirmiausia sieju su motina“ (Ten pat, p. 103).

Neigiamas motinos archetipas taip pat dar vadinamas *mirties motina*, jį plačiai nagrinėja mokslininkė Daniela F. Sieff. Minėta mokslininkė straipsnyje „The Death Mother as Nature's Shadow: Infanticide, Abandonment, and the Collective Unconscious“ mirties motiną apibūdina kaip motiną, kurios jausmai ar veiksmai kelia grėsmę jos vaikui (plg. 2019, p. 2). Mirties motina vaikui „transliuoja“ ne tik grėsmę ir šaltus jausmus, bet ir savo žvilgsniu vaiką sustingdo tiek fiziškai, tiek psichologiškai kaip graikų mitologinė būtybė Medūza (plg. ten pat, p. 3). Šiuolaikinei visuomenei yra sunku įsivaizduoti tokią motiną, kuri vaikui keltų siaubą ir pati nejaustų jam šiltų jausmų. Dabartinė visuomenė mirties motiną laiko tik pasakose egzistuojančia būtybe, tačiau mokslininkė Daniela F. Sieff teigia, kad mirties motina egzistuoja nuo pirmųjų laikų ir yra aktuali ir šiais laikais (plg. 2021). Viename iš interviu („Maternal Negativity & the Archetypal Death Mother: Exploring evolutionary & psychodynamic approaches“) mokslininkė teigė, kad pirmųjų laikais dėl gyvenimo sąlygų moterys negalėjo būti švelnios ir pasiaukojančios dėl savo vaikų (plg. ten pat). Pirmųjų žmonėms gyvenant nuolatinėje baimėje dėl plėšrūnų, maisto ar vandens stokos, motinoms nėštumai ir patys vaikai buvo didelė našta. Kūdikio mirtis buvo įprastas dalykas, o dėl nuolatinio judėjimo motinos negalėjo nugrimzti į sielvartą dėl palikuonio mirties (plg. ten pat). Vaikui išgyvenant kūdikystės laikotarpį jis taip pat nesulaukdavo besąlygiškos motinos meilės. Dažnu atveju vyriausi vaikai turėdavo prižiūrėti jaunėlius ir įsitraukti į genties gyvenimą, kurį sudarė nuolatinis nerimas dėl išlikimo. Žmonėms ilgus šimtmečius gyvenant baimėje dėl išlikimo, tai liko užkoduota jų sąmonėje (plg. ten pat), tačiau šiuolaikiniame pasaulyje žmogus neturi nerimauti dėl plėšrūno ar vandens stokos. Moderniame pasaulyje augančio vaiko sąmonėje vis dar yra išlikimo baimė, tik šiuo atveju plėšrūnas yra griežtas mamos balsas, nerimavimas dėl pažymių ar drastiškas tėvų sprendimas vaiką išsiųsti į tolimą mokyklą. Minėtame interviu mokslininkė D. F. Sieff teigė, kad vaikas tėvų sprendimą jį išsiųsti į tolimą mokyklą protu gali suvokti, bet jo kūnas šį veiksmą priima kaip pavojų, sieja su mintimi, kad tėvai nenori vaiko savo namuose (plg. ten pat).

Pirmųjų laikais motinos kūdikių neaugino vienos. Buvo įprasta motinai padėti auginti vaiką. Pagalbą teigdavo kitos genties moterys, vyresni vaikai, močiutės. Moteris retai būdavo viena su naujai užgriuvusia motinystės atsakomybe, tai palengvindavo motinystę. Vis dėlto šiais laikais yra įprasta vaiką auginti be kitų pagalbos. Tik retu atveju motinai padeda artimiausios šeimos moterys, tačiau sulaukti pagalbos iš bendruomenės yra neįprasta. Interviu „Maternal Negativity & the Archetypal Death Mother: Exploring evolutionary & psychodynamic approaches“ mokslininkė Daniela F. Sieff paminėjo, kad, močiutei ar kitam asmeniui padedant rūpintis naujagimiu, tai padidina vaiko išgyvenimą dvidešimčia procentų (plg. 2021). Faktą, kad kitų pagalba atsiliepia teigiamai tiek motinai, tiek vaikui, pastebėjo ir S. de Beauvoir, rašiusi, kad motinystės patirtis yra gniuždanti „jei

moteris verčiama dažnai gimdyti ir jeigu turi maitinti ir auklėti vaikus be niekieno pagalbos, bet jei moteris gimdo sava valia, jeigu visuomenė padeda jai nėštumo metu, <...> tuomet motinystės našta nėra sunki ir gali būti lengvai kompensuojama darbu“ (2010, p. 74).

Jau išsiaiškinus, kad pirmąkart motinos nebuvo tokios prisirišusios prie savo palikuonių ir taip pat prisiminus pogimdyvinę depresiją ir faktą, kad motinos nesulaukia pakankamai pagalbos iš aplinkos, yra suprantama, kad motinoms gali kilti neigiami jausmai ar mintys, susijusios su jų palikuoniais (plg. Sieff, 2021). Mokslininkės D. F. Sieff teigimu, šiuolaikinėje visuomenėje yra įtikėta, kad motinai natūraliai turėtų kilti tik meilė, pasiaukojimas ir rūpestis jos vaikų atžvilgiu, o motinai būti abejingai ir priešiška savo vaikams yra nenatūralu ar net nenormalu (plg. 2019, p. 4). Dėl to, kad neigiami motinos jausmai kone visuotinai laikomi nenormaliu dalyku, motinoms kyla kaltės jausmas, kai šios, tapusios motinomis, nejaučia vidinės pilnatvės ar pajunta neigiamus jausmus ar net neapykantą vaikui. Dauguma motinų mano, kad yra nenormalu jausti neigiamus jausmus savo vaikui. Apie tai kalbama mažai, nes, D. F. Sieff manymu, šiuolaikinėje visuomenėje naudojantis kaltės jausmu yra lengva parduoti prekę (plg. 2021). Taigi, neigiamūs jausmai, kylantys motinai jos vaiko atžvilgiu, yra egzistuojantis fenomenas jau nuo pirmųjų laikų, ir tai įeina į mirties motinos kategoriją. Galima sakyti, kad tai yra užkoduota moterų sąmonėje, nes jų pramotės taip pat jautė ir neigiamus jausmus vaikams. Todėl visiškai suprantama, kad motina gali jausti ne tik pozityvius, bet ir neigiamus jausmus savo vaikui, kai augindama palikuonį tampa išsekusi ar iš aplinkos gauna tik minimalią pagalbą arba jos negauna iš viso. D. F. Sieff teigimu, vaiko auginimas reikalauja fizinės energijos, emocinio įsipareigojimo, ypač jei maitinama krūtimi, pakankamo kalorijų kiekio ir pastovios priežiūros (plg. 2019, p. 7). Šiuo atveju akivaizdu, kad, mirties motinai esant užmirštai, visuomenės moterims motinystė tampa sudėtingesnė nei turėtų būti, nes priimtina tik teigiama motinystės pusė, o neigiami aspektai laikomi nukrypimu nuo normos. Darytina prielaida, kad, aktualizavus mirties motinos aspektą, nesusiformuotų išties neigiamų motinų tolerancija, bet palengvėtų gerų motinų savijauta, kai jos atleistų sau už kartais kylančias neigiamas mintis, susijusias su jų vaikais. Tai yra suvokiama, kai vaiko auginimas yra sudėtingas procesas tiek psichologiškai, tiek fiziškai. D. F. Sieff minėtame darbe dviem sakiniais puikiai apibūdino mirties motinos fenomeną: „Gerais laikais, kai materialiniai ištekliai yra gausūs ir moteris sulaukia paramos iš aplinkos, Mirties motinai moters gyvenime nėra daug vietos. Tačiau nepritekliaus laikais ir (arba), kai moteris nesulaukia iš kitų paramos, neigiami jausmai gali paveikti motinystės patirtį ir iššaukti Mirties motiną.“¹ (2019, p. 14).

Apibendrinant mirties motinos fenomeną galima teigti, kad jis egzistuoja nuo pirmųjų laikų. Kaip dauguma dalykų pasaulyje turi teigiamą ir neigiamą puses, taip ir motinystės archetipas

¹ Iš anglų kalbos čia ir toliau versta darbo autorės – G. Š.

apima ir gerosios motinos, ir mirties motinos turinius. Mirties motinos savybės moteryje gali išsivystyti dėl asmeninių traumų, pačios moters patirties su savo motina ar paprasčiausiai sunkumų auginant vaiką. Yra naivu tikėti, kad kiekviena moteris iš prigimties bus besąlygiškai atsidavusi savo vaikui, kai moterų pramotės nebuvo itin glaudžiai susijusios su savo palikuoniais dėl sunkių gyvenimo sąlygų. Mirties motinos fenomenas taip pat paveikia ir vaiką, kai šis pajunta motinos šaltumą. Tai gali nulemti, kad vaikas turės tam tikrų psichologinių problemų, susijusių su motina, pats bus emociškai neutralus ar net šaltas su savo vaikais. D. F. Sieff neteigė, kad reiktų išlaisvinti mirties motiną ir motinoms būti blogomis motinomis savo vaikams. Ji siekė parodyti, kad evoliuciškai yra normalu žmogui nenorėti visiškai atsiduoti savo vaikui, yra priimtina jausti neigiamus jausmus vaiko ar motinystės atžvilgiu, nes motinystė yra komplikotas fenomenas. Mirties motinos fenomenas kaip tik gali išlaisvinti moteris ir leisti joms tapti geresnėmis motinomis, būtent visuomenę paskatinti atsisakyti spaudimo joms, kad nevyrautų vienas motinystės tipažas.

2. MOTINOS TAPATYBĖS BRUOŽAI IR DILEMOS KAROLĖS PAŽĖRAITĖS KŪRYBOJE

Šioje darbo dalyje analizuojama Karolės Pažėraitės kūryba: apysaka *Nusidėjėlė* (1936), romanai *Liktūnas* (1948) ir *Svetimi vėjai* (1982). Nagrinėjama pagrindinių moteriškų veikėjų sąsaja su motinyste. Atkreipiamas dėmesys į aplinką ir situaciją, per kurią moteris išgyvena motinystę. Analizuojant šį kontekstą, supantį moterį, kai ji tampa ar jau yra motina, stengiamasi išvelgti, kaip tai paveikia veikėjos kaip motinos tapatybę, t. y. kokie motiniškumo bruožai atsiskleidžia per vaizduojamą situaciją ir kuriamą moters personažą. Taip pat atkreipiamas dėmesys į motinų santykių su jų pačių motinomis, vaikais. Itin atidžiai svarstoma tai, kaip netipinė motinystė paveikia jau gimusius vaikus. Šios darbo dalies pradžioje pateikiama trumpa nagrinėjamų kūrinių autorės Karolės Pažėraitės biografija.

Rašytoja Karolė Pažėraitė gimė 1903 m. rugpjūčio 6 d. Liublino gubernijoje (Lenkija) (plg. Brazdžionas, 1947, p. 595). Straipsnyje „Karolei Pažėraitei – 120“ muziejininkė Vaiva Balickienė mini, kad rašytojos tėvas buvo mokytojas kūręs eilėraščius laisvu metu, kaip ir motina. Dėl Pirmojo pasaulinio karo K. Pažėraitės tėvams su keturiais vaikais (plg. Balickienė (c) teko dažnai keisti gyvenamąją vietą, dėl to rašytoja mokėsi ne vienoje gimnazijoje – „lankė Maskvoje, Marijampolėje ir Kaune“ (Brazdžionas, 1947, p. 595). Šešiolikos metų baigusi gimnaziją Kaune pradėjo dirbti mokytojos darbą. Vėliau tęsė mokslus Vytauto Didžiojo universitete, studijavo lietuvių ir prancūzų literatūras. V. Balickienė savo straipsnyje pamini, kad „autobiografijoje K. Pažėraitė rašo eilėraščius pradėjusi kurti būdama dvylikos metų“ (Balickienė (a). Rašytojos kūryba (eilėraščiai ir novelės) spaudoje pasirodė 1925 metais pseudonimu Ežerų Karalaitė. Nuo 1929 metų rašytoja pradėjo pasirašinėti tikruoju vardu (plg. Brazdžionas, 1947, p. 595). Pirmoji apysaka *Nusidėjėlė* buvo išleista 1936 metais Lietuvoje. Vėlesnė kūryba (romanas *Liktūnas* (1948), apsakymų rinkinys *Didvyrių žemė* (1954), romanas *Anapilio papėdėje* (1971), romanas *Svetimi vėjai* (1982) buvo išleista užsienyje, kadangi 1944 metais rašytojai teko išvykti iš Lietuvos, kaip ir daugeliui kitų inteligentų (plg. Balickienė (a). Kristina Mekšraitytė straipsnyje „Moters akiratyje – moterys: Petronėlės Orintaitės feminizmas“ apie tarpukario rašytojas, į kurių ratą įėjo Karolė Pažėraitė, atsiliepė taip: „Tarpukario rašytojos vaizduoja sudėtingas herojes, ieškančias prasmės, kuri slypi kur kas giliau nei išorė – problemiška vidaus pasaulyje. Jos priešinasi, o kovai, ir dar moters, apatiškoje visuomenėje vietos nėra. Šios sąmoningos aktyvistės lieka vienišos ir nesuprastos. Jų, pasirodo, tik vienetai.“ (2003, p. 4).

Išvykusi iš Lietuvos pirmiausia rašytoja apsistojo Vokietijoje, vėliau persikėlė į Jungtines Amerikos Valstijas, o iš ten – į Braziliją pas savo brolių. Gyvendama užsienyje, norėdama save išlaikyti, rašytoja turėjo dirbti (mokytoja, namų valytoja, auklė ir pan.), tačiau net ir užimtame gyvenime stengėsi atrasti laiko kūrybai ir kultūriniam gyvenimui: „K. Pažėraitė dalyvavo lietuvių veikloje: bendradarbiavo spaudoje, dirbo mokyklose, organizacijose.“ (Balickienė (a). Gyvendama Brazilijoje, kai daugelis iš Lietuvos inteligentų pasiliko JAV, ji stengėsi palaikyti su jais ryšį per laiškus. Maironio lietuvių literatūros muziejaus rinkinyje yra daug K. Pažėraitės siųstų ir gautų laiškų (adresatai – Jonas Rimša, Nelė Mazalaitė, Gražina Tulauskaitė, Stasys Santvaras ir kt.). Be to, yra išlikęs jai 1938 m. išduotas Lietuvos rašytojų draugijos pažymėjimas, taip pat 1947 m. išduotas Lietuvių rašytojų tremtinių draugijos leidimas.

1973 m. rašytoja persikėlė į JAV, kur dirbdama galėjo gyvai bendrauti su draugais ir dar labiau įsitraukti į kultūrinį lietuvių gyvenimą. 1988 m. rašytoja mirė nespėjusi išleisti šeštojo romano.

2.1 Vienišos motinos tapatybė apysakoje *Nusidėjėlė*

Apysaka prasideda epizodu, kuriame vaizduojamos tarpusavyje kalbančios dukra Jonė ir motina Ginda. Iš karto atskleidžiama, koks yra motinos ir dukters santykis. Tai – pagarbos, baimės, bet sykiu ir meilė grįstas ryšys. Jonė, matydama besimeldžiančią motiną, nori jos paklausti, kodėl ji meldžiasi saulei leidžiantis, tačiau bijo tai padaryti: „Mamytė baigė malda. Aš baimingai pakeliu į ją akis. Taip noriu, taip noriu paklausti...“ (Pažėraitė, 1936, p. 8). Jonė išdrįsta paklausti motinos ir apdovanojama šypsena: „Šįkart mamytė, iš karto padariusi rūstų žvilgsnį, nusišypsojo.“ (Ten pat, p. 9). Šis epizodas tiksliai perteikia dukters ir motinos santykį. Mažoji protagonistė vaizduojama jaučianti nuolatinę baimę ir net paniką norėdama bendrauti su motina, vadinasi, jai trūksta įprastinio nuoširdaus emocinio ryšio su motina. Remiantis paminėtu epizodu, motinos Gindos asmenyje galima įžvelgti ne vieną atitikimą su mirties motina, tai – transliuojama grėsmė ir šaltumas vaikui, stingdantis Medūzos žvilgsnis (plg. Sieff, 2019, p. 3) Keli žodžiai perteikia ir pačios motinos Gindos asmenybės bruožus – rūstumą, bet ir švelnumą dukters atžvilgiu. Jonė išties nuspėja, kad motina supyks, nes Ginda vaizduojama atsisukanti „padariusi rūstų žvilgsnį“ (Pažėraitė, 1936, 9), tačiau dukrą apdovanojanti ir šypsena, – tai skaitytojui atskleidžia Gindos švelniąją pusę.

S. de Beauvoir knygoje *Antroji lytis* atmetė idėją, kad motinystė moteriai yra įgimta, tačiau neneigė, kad moteris gali norėti būti motina, kad tai pasirinkimo klausimas. Ji taip pat paminėjo, kad motinystė pasižymi ir visuomenės nuslėpta dalimi. Tai nesibaigiantys namų ruošos ir vaikų priežiūros darbai, kurie dažnai yra neįvertinami aplinkos: „Motinos meilė dažnai pasiklysta tarp barnių ir pykčių, atsirandančių rūpinantis namų tvarka. Todėl nenuostabu, kad moteris, besiblaškanti tarp šių

prieštaravimų, dažnai būna nervinga ir kupina pagiežos; ji visuomet kur nors pralošia, o jos laimėjimai būna laikini, jie neįrašomi į jokių tikrų sėkmių sąrašą.“ (2010, p. 626–627).

Jonės motina – našlė, tad natūralu, kad ji gali jausti nusivylimą, nuovargį, vienišumą, todėl vaizduojama rūsti ir pavargusi, kadangi ji atsakinga už visą namų ir šeimos našą. Viename iš interviu („Maternal Negativity & the Archetypal Death Mother: Exploring evolutionary & psychodynamic approaches“) D. F. Sieff teigė, kad pirmąsiais laikais motina, auginanti kūdikį, sulaukdavo daug pagalbos iš kitų genties narių, tačiau moderniais laikais yra įprasta vaiką auginti be jokios ar tik su minimalia pagalba (plg. 2021). K. Mekšraitytė, analizavusi P. Orintaitės kūrybą, taip pat atkreipė dėmesį į sudėtingą moters atvejį: „Pranė dėl karo negandų, tremties, motinos ir tėvo prastos sveikatos būklės labai anksti buvo priversta tapti namų galva. Tai, be abejo, reiškė susidūrimą su realybe – žmonių klastingumu ir chaotiška kasdienybe. Iš atviros ir nuoširdžios mergaitės ji labai anksti virto tik savimi pasitikinčia, savarankiška, stipria moterimi.“ (2003, p. 12). Vienišos motinos Gindos atšiaurumą minėtoje situacijoje su dukra reflektuoja ir pati veikėja Jonė: „Kaip būtų gerai, kad tėvelis būtų gyvas. Tada mamytei nereikėtų vargti. Tada ji dažniau šypsotųsi ir manęs nebebaustų.“ (Pažėraitė, 1936, p. 23). Pasakytina, kad kūrinys tai pasikartoja ne kartą. Vienas iš pavyzdžių būtų Jonės nuoskauda, kad motina ją retai išleidžia socializuotis už namų sienų. Jonei leidžiama nueiti nebent pas kaimynystėje gyvenančią draugę Kastutę: „Bet mamytė mane teleidžia pusvalandžiui. Tai koks man malonumas? Aš įsižaidžiu, įsibėgioju, pats žaidimų įkarštis, ir žiūriu – jau pusę valandos praėjo.“ (Ten pat, p. 31). Be trumpo pasisvečiavimo pas draugę, Ginda, eidama į visuomenę, dukters dažniausiai nesiveda kartu, tik šalta jai pasako: „<...> manai tu ten reikalinga? Ir tuo užčiaupia man burną.“ (Ten pat). Kitame epizode, kai šeima vaizduojama bėganti nuo karo, motina be gailėsčio liepia dukrai palikti mylimą šunį namuose atsainiai tarstelėjusi: „Jone, palik tą savo šunį, nėra laiko jam meilę rodyti. Suieškok Tado rūbus. Reiks jį gerai aprenkti, – įsakė mamytė.“ (Ten pat, p. 70). D. Vaišvilaitė straipsnyje „Motinos archetipo transformacija A. Landsbergio dramaturgijoje“ rašo: „Net jei nesama sėkmingo santykio su motina, vaiko sąmonėje visuomet išlieka prigimtinis šio santykio lūkestis.“ (2025, p. 5). Kūrinyje Jonė motiną vadina mažiaviniu žodžiu *mamytė*, nors dažnai Gindos veiksmai nėra švelnūs, o tai atitinka mirties motinos bruožą. Tačiau net ir tai nekeičia dukros santykio su motina – ji ją myli, trokšta jos artumo, nuleidžia negirdomis ar stengiasi nepastebėti jos šiurkštumo ir nekaltina dėl tokio elgesio. Dukra dėl tokio elgesio kaltina save ir jaučia didžiulę kaltę. Motinos elgesys formuoja menką dukters savivertę: „Tik kartą mane paklupdė ant kelių užtat, kad aš pamečiau pusę rublio. Tada mamytė labai įširdo. <...> Ir man buvo tokia gėda, kad aš tokia baisi nusidėjėlė <...>“ (Ten pat, p. 23).

S. de Beauvoir knygoje *Antroji lytis* apie blogas motinas pamini, kad „ypač motinos sadomazochizmas išugdo dukters kaltės jausmą, kuris reikšis sadomazochistiniais poelgiais savo vaikų atžvilgiu, ir tam nebus galo“ (2010, p. 624). Motinos sadomazochizmą galima įžvelgti ir Jonės

su motina santykių, kai dukra vaizduojama paniškai motinos bijanti paklausti elementarių klausimų. Sadomazochizmas motinos asmenyje taip pat ateina iš jos vaikystės traumų, kurios neišspręstos perauga į kompleksus, obsesijas ar neurozę. Apysakoje nėra nė vieno epizodo iš Gindos vaikystės, tačiau iš trumpų scenų jai viešint pas motiną matyti, kad ji nepuoselėja šilto, nuoširdaus ryšio su savo motina. Atvažiavusi į motinos namus, ji juose atlieka daugiau namų ruošos darbų nei savo pačios namuose: „Mamytė švariai išplovė grindis ir sutvarkė kambarius.“ (Pažėraitė, 1936, p. 37). Galima teigti, kad dukra tiesiog paklūsta motinai, tarp jų yra nusistovėjęs nedaugiažodis, labiau formalus bendravimas. Močiutės ir anūkės santykis toks pat, per Jonės mintis atsiskleidžia tiesa – „močiutės dar labiau bijau, kaip mamytės“ (Ten pat, p. 35). Iš aptarto fakto matyti, kad Ginda, atvykusi pas savo motiną, nesustodama dirba, tarsi bandytų išpirkti kažkokią nesamą kaltę ar nenorėtų pyktis su motina, o Jonei atitinkamai persiduoda neartimas santykis su močiute, ji jos net bijo. Keltina prielaida, kad Gindos asmenyje pasyviai formuojasi mirties motinos bruožai dėl jos vaikystės traumų, kurias galėjo paveikti jos motinos šaltumas ar kitokie, skaitytojui nežinomi, įvykiai. Minėtoje knygoje *Antroji lytis* S. de Beauvoir teigė, kad „neišdildomai paženklinti šeimyninio savo tėvų gyvenimo, jie ir savo vaikams primeta kompleksus ir įsišaknijusias nuoskaudas: taip ši vargo grandinė tęsiasi, be galo, be krašto“ (2010, p. 623–624). Gindai neišsprendus vaikystės problemų, ji susiformavusias nuoskaudas emociniu lygmeniu perkelia dukteriai Jonei, kadangi su ja labiausiai tapatinasi dėl jas siejančios lyties. Deja, Jonei nepavyksta įtikti motinai ir dėl to formuojasi kaltės jausmas.

Įdomu tai, kad Jonės motina, būdama našle ne vienerius metus ir turėdama keturis vaikus, nors ir sulaukdavo vyrų dėmesio, bet daugiau nesituokė, nors iš pasakojimo galima nuspėti, kad sutuoktinį prarado būdama jauno amžiaus. Iš Jonės minčių skaitytojas sužino, kad ji tėvelio, kuris buvo mokytojas, neprisimenanti, kad jis mirė, kai ji buvo trejų metų, kad mamytė jį labai mylėjusi, tačiau paprašyta apie jį papasakoti to nedaro. XX amžiuje jaunai moteriai, tapusiai našle, būdavo įprasta vėl ištekti, ypač jei sulaukdavo dėmesio iš vyrų. Tai veikėjai turėjo būti itin aktualu, nes ji viena augino keturis vaikus, buvo intelektualė ir išvaizdi („Dabar tu atrodai tikra lietuvaitė, tačiau ne kaimietė, o elegantiška, inteligentiška lietuvaitė.“ (Pažėraitė, 1936, p. 13–14). S. de Beauvoir žodžiais, „likusi našlė, moteris iškart turi priimti naują šeimnininką“ (2010, p. 124). Tačiau autorė veikėjai parinko ne stereotipinį kelią. Įdomu, kad Ginda vaizduojama su vaikais gyvenanti kaime, kur stereotipai dažnai labiau įsišakniję nei mieste, o naujas požiūris į moteris kaip savarankiškas asmenybes skverbėsi gana sunkiai („stereotipas drauge yra ir idealas, ir siaubas“ (Moi, 2001, p. 41). Be to, apysakos pradžioje autorė į siužetą įtraukė personažą poną Toleivą: „Ponas Toleiva kasdien pas mus buvo. Pastato dviratį priemenėje ir išsėdi iki vėlaus vakaro.“ (Pažėraitė, 1936, p. 30), kuris bandė pretenduoti į Gindos sutuoktinio poziciją. Motinai nepastebėjus dukra Jonė užfiksavo intymų momentą tarp Gindos ir pono Toleivos, kai našlė atstūmė vyro pasipiršimą: „Ponas Toleiva, man sunku, bet aš kitaip negaliu pasielgti. Jūs, kai apsisvarstysit, gal suprasit mane. Šio žiedo aš niekad

nepakeisiu kitu, – užbaigė ji griežtai.“ (Ten pat, p. 32–33). Iš citatos matyti, kad Ginda atsisako naujos santuokos pasiūlymo ne dėl pačio besiperšančio vyro, bet iš meilės ar atsidavimo pirmajam vyrui, savo vaikų tėvui. Tarpukario lietuvių visuomenėje tokie atvejai buvo gana reti. Nida Gaidauskienė straipsnyje „Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės moteriškosios savivokos slenksčiai“ aprašė S. Kymantaitės-Čiurlionienės ir M. K. Čiurlionio pažintį ir teigė, kad S. Kymantaitė-Čiurlionienė ryžosi „Tekėti širdies balso vedama, visiškai nepaisant materialinių sunkumų, tikint, kad abu, pelnydami sau duoną, realizuos daugybę kūrybinių sumanymų, – tai modernios moters sprendimas.“ (2024, p. 296). Gindos atveju santuoka irgi buvo paremta širdies balsu (plg. ten pat), o ne tėvų nuomone ar materialinėmis priežastimis. Tačiau iš teksto sužinome, kad Gindos vyrui tai buvo antroji santuoka. Kyla klausimas, ar ir miręs Gindos vyras vedė iš meilės, taip pat neaišku, kas nutiko su pirmąja žmona: „Šitie karoliai yra tavo tėvo pirmos žmonos paliktiniai.“ (Pažėraitė, 1936, p. 218). Apysakoje tai neatskleidžiama. Tačiau akcentuojama, kad Ginda labai mylėjusi savo vyrą ir todėl, net tapusi našle, į savo gyvenimą negalėjusi įsileisti naujo vyro dėl meilės ar pagarbos mirusiam sutuoktiniui. Būdama pas senelius Jonė rado motinos eilėrašį, sukurtą po vyro mirties, liudijantį moters vidinę sumaištį ir jaučiamą kaltę: „Oi, Dievuliau, Dieve brangus, / Už ką tokios kančios? / Už ką bausmę siunčia dangus / Iš galingos rankos? / Gal už tai, kad aš mylėjau / Žmogų taip, kaip Dievą? / Gal, kad taip retai minėjau / Amžinąjį Tėvą?“ (Ten pat).

Jonė turi tris brolius, tad per šį santykį su motina atsispindi ir kiti Gindos auklėjimo bruožai. Pavyzdžiui, Jonės mintys apie tai, kad mama tik jai vienai liepia plauti lėkštes: „Jam netenka sudaužyti lėkščių, nes jis jų niekad neplauna <...>.“ (Pažėraitė, 1936, p. 53). Žinoma, reikia nepamiršti, kad apysakos siužetas rutuliojasi XX amžiaus pradžioje, kai lyčių stereotipai dar buvo giliai įsišakniję patriarchalinėje visuomenėje, tad tikėtina, kad Jonės motina neliepia sūnums plauti indų, nes tai laikyta tipiškai moterišku darbu. Kitame epizode vaizduojama, kaip motina tik ją vieną prikelia ankstyvą Velykų rytą eiti į bažnyčią, o berniukams leidžiama miegoti: „Mamytė pažadino mane labai anksti ir nusivedė bažnyčion, į Prisikėlimą. Man taip buvo sunku keltis.“ (Ten pat, p. 55). Dar viename epizode Jonė vaizduojama pro langą matanti lakstančius berniukus, į tai sureaguoja jos motina ir sudraudžia ją sakydama: „Tu esi mergaitė, tai tau negražu su berniukais žaisti. O, be to, gali koją išsisukt <...>“ (Ten pat, p. 25). Taigi Ginda kaip motina akivaizdžiai berniukus auklėja kitaip nei vienintelę savo dukrą Jonę, vaikams kelia skirtingus reikalavimus. Bet skirtingi reikalavimai dukrai ir sūnums gali kilti ne iš Gindos priešiško dukrai, o iš tuo metu įprastų lyčių stereotipų. Minėtas epizodas, kai Ginda tik Jonę anksti ryte vedasi į bažnyčią, gali rodyti griežtumą dukters atžvilgiu labiau iš teigiamos pusės – tai artumo su dukra siekimas vedantis ją ir į dvasiškai svarbią vietą, ir į visuomenę, bandymas mergaitei perteikti tam tikras savo vertybes.

Apie situaciją, kai mergaitės yra auklėjamos griežčiau nei berniukai, S. de Beauvoir yra nemažai svarsčiusi savo knygoje akcentuodama perdėtą neegzistuojančią moterišką konkurenciją,

neįsisąmonintas asmenybės problemas, jų perkėlimą dukrai: „Motina apkrauna ją sunkiomis užduotimis, reikalauja, kad ji būtų ne pagal amžių rimta: kadangi ji varžovė, į ją bus žiūrima kaip į suaugusią, ji irgi sužinos, kad „gyvenimas – tai ne romanas, ne viskas nutapyta rožinėmis spalvomis, gali daryti ne viską, ką nori, atėjai į pasaulį ne linksintis“ (Beauvoir, 2010, p. 619). Motina ne tik akivaizdžiai neleidžia Jonei augti laisvai kaip berniukams, bet ir užkrauna jai suaugusio žmogaus rūpesčius, – nors mergaitei tik devyneri metai, mirus vyriausiam sūnui ji teigia: „Dabar tu būsi mūsų parama, – dusliai ištarė ji, ir bejėgiai nusviro jos galva ant mano peties.“ (Pažėraitė, 1936, p. 82). Tyrinėtoja D. F. Sieff teigė, kad moderniaame pasaulyje yra įprasta motinoms jausti pralaimėjimą mirus vaikui, nes turint nedaug vaikų (ne kaip senesniais laikais, kai nėštumai nebuvo kontroliuojami šeimos planavimu ar kontraceptinėmis priemonėmis) vienam vaikui uždedama didelė našta jį išauginti tobulai, kai pirmą kartą laikais motinos turėjo daug palikuonių ir, be jų, dar turėjo rūpintis išlikimu (płg. 2021).

Akivaizdu, kad Jonės motina mergaitę vertina ir auklėja kitaip nei berniukus. Viena vertus, galima teigti, kad ji nori dukrą kuo greičiau supažindinti su moters gyvenimu. Kita vertus, atsižvelgus į vaizduojamą laikotarpį, tai natūralu. Apysakos įvykiai rutuliojasi XX amžiaus pradžioje, kai moterys dar tik pradėjo kovą su visuomenės stereotipais. S. Daugirdaitė straipsnyje „Motinystė tarp feminizmo teorijos ir praktikos“ rašė, kad „motinystė yra idealas, kurio realizavimas gyvenime niekada nebūna tobulas“ (2001, p. 3). Apysaka – realistinė, tad autorė pasirinko vaizduoti nepatogią, visuomenei netobulą motinos tapatybę.

K. Mekšraitytės teigimu, „moteriškumas kaip dvasingumo šaltinis sunkiai įmanomas nežmoniškų sąlygų aplinkoje. Net ir motiniškas jausmas čia įgauna grubumo ir bukumo formą: prie verkiančio vaiko mama atžengia su rykšte ar šluotgaliu. Be abejo, kaltos tik gyvenimo sąlygos.“ (2003, p. 15–16). Viena iš itin radikalių sąlygų gali būti karas, kuris priverčia Gindą su vaikais iš Lietuvos persikelti į Maskvą – šeimai dėl karo tenka bėgti iš namų. Maskvoje Jonės motina Ginda ryžtasi kitam, iš pirmo žvilgsnio šokiruojančiam dalykui, – išsiunčia dukrą mokytis į rusišką mokyklą, o pati su sūnumi išvyksta gyventi pas savo tėvus į Riazanę. Viena vertus, tobula motina turi norėti dukrai geriausio, pavyzdžiui, mokytis prestižinėje mokykloje. Auklėdama dukrą kaip suaugusią, ji jos neguodžia, kai ši nuliūsta, kad liks viena Maskvoje, o paaiškina viską praktiškai: „O svarbiausia, atsimink, kad man nereiks mokėti už tavo pragyvenimą bendrabuty. <...> Man teks išvažiuoti su Vytuku pas dieduką.“ (Pažėraitė, 1936, p. 127). Kita vertus, Maskvoje, Rusijoje negalėjo būti lietuviškos mokyklos. Taip pat tuo metu būdavo natūralu, kad vaikas išsiunčiamas mokytis gana toli nuo tėvų („Juk Riazanių tokios geros gimnazijos nėra. Tu čia išmoksi gerai prancūziškai kalbėti ir kitokių dalykų pramoksi.“ (Ten pat, p. 127).

Prieš palikdama dukrą vieną motina, Jonei, tapusiai vyriausiu vaiku šeimoje, Ginda suteikia daugiau laisvės. Ji leidžia jai vienai važinėti po miestą, pati ją vedžiojasi po miestą žiūrėti į

parduotuvių vitrinas ir galop ji palieka ją Maskvoje, kad dukra Jonė įgautų gerą išsilavinimą. Visi paminėti dalykai suponuoja, kad mergaitės motina suvokia, ko reikia bręstančiai dukrai, liudija, kad ji nori suteikti dukrai gyvenime daugiau galimybių nei ji pati turėjo (Jonės mama našlė gyvenanti kaime su vaikais). Atsižvelgus į tai galima svarstyti galimybę, kad būtent dėl to Ginda yra tokia griežta savo dukrai. Nebūtinai Gindos vaikystės traumos joje suformavo mirties motinos bruožus, bet vaikystės traumos ją kaip tik skatino dukrai garantuoti geresnį likimą bet kokia kaina, jei tai reiškė sadomazochistinį griežtumą.

Apie situacijas, kai motina stengiasi vaikui suteikti daugiau nei pasiekusi pati, S. de Beauvoir rašė: „Kartais priešingai, ji įnirtingai draudžia dukrai būti panašia į save: ji nori, kad jos patirtis būtų naudinga, tai vienas iš būdų atsigriebti. Kurtizanė siunčia savo dukrą į vienuolyną, tamsuolė verčia savo dukrą mokytis.“ (2010, p. 618). Vis dėlto net ir tam tikros laisvės suteikimas Jonės neišlaisvina nuo motinos griežtumo – dukra toliau kenčia jausdama kaltę, nesiugdydama stiprios savivertės. Tai liudija ir apysakos pavadinimas *Nusidėjėlė*, tai – simbolis į tariamą pagrindinės veikėjos nuodėmę. Iki pat kulminacijos skaitytojui neatskleidžiama nuodėmės esmė, jis priverstas spėlioti, kas tai galėtų būti, koks lemtingas įvykis su ja susijęs. Tik kūrinio pabaigoje paaiškėja, kad tai – slapta nuskintos avietės senelio sode. Tai Jonei atrodo didžiulis nusidėjimas, dėl kurio, protagonistės manymu, sielai gresia pragaras. Šiuo atveju knygoje atsispindi katalikiškos vertybės, veikiančios Jonę, kurios ją pasiekia ir per jos tikinčią motiną, ir per Lietuvos katalikišką visuomenę. Tačiau negalima teigti, kad Jonės kaltė dėl suvalgytos uogos kyla vien dėl motinos tikėjimo. Ji yra socialus individas, kurį priklausant visuomenei veikia joje vyraujančios idėjos (šiuo atveju katalikiškos) nepaisant jos motinos dievobaimingo.

Momentai, kai motina Ginda atvirai reiškia dukrai šiltus jausmus, perteikiami, kai Jonė vaizduojama jau besimokanti gimnazijoje, o motina žinanti, kad dukrai mokslai sekasi: „Kaip gera atostogauti. Mamytė tokia gera, manęs nebebara“; „O mamytė mane užstoja, sakydama, kad gimtosios kalbos pamiršti negalima, o tik apmiršti“ (Pažėraitė, 1936, p. 180–181). Motina Jonę mato rečiau, kadangi jos gyvena atskirai. Tad idėja, kad motina per griežtumą stengiasi suteikti dukrai geresnį gyvenimą, dar labiau pasitvirtina. Veikėja Ginda nori geresnio gyvenimo dukrai, kurį ji galės turėti įgavusi geresnį išsilavinimą, ir jai džiugu dėl to, kad dukrai sekasi mokslai. Tikimasi, kad geras išsilavinimas ne tik suteiks Jonei potencialo ateičiai, bet ir visai šeimai, nes Ginda Jonę laiko šeimos parama. O gyvenimas atskirai suteikia galimybę motinai nematyti nesėkmingų dukters momentų, todėl nėra progų kilti atšiaurumui dukters atžvilgiu.

Apysakos veikėja Lidija, vyresnė mergaitė iš Jonės gimnazijos, vaizduojama perteikianti tobulos motinos, kokią norėtų turėti Jonė, bruožus. Lidija parodoma visai kitokia nei Jonės mama. Ši mergaitė yra „<...> aštuntos klasės mokinė. Ji yra graži ir gera, kaip angelas. Aš negaliu atsigėrėti jos švelniu veidu, jos melsvomis nežemiškomis akimis ir gelsvais švelniais plaukais. Ji man net už

mamytę gražesnė.“ (Pažėraitė, 1936, p. 143). Motina Ginda – tamsaus gymio ir vaizduojama niekada nesišypsanti: „Mamytė tokia liūdna ir tokia pikta.“ (Ten pat, p. 45). Ginda – ne pagrindinė veikėja ir skaitytojas jos paveikslą susikuria tik per Jonės mintis, tad jos kitoniška motinystė iš pirmo žvilgsnio lyg ir nėra itin krintanti į akis. Bet rašytojai K. Pažėraitei įterpus tokį priešingą personažą kaip Lidija, kurią Jonė vaizduojama tiesiog įsimylinti, išryškėja Gindos netipinė motinystė. Lidija Jonei atspindi *mamytę*, t. y. visuomenės sukurta idėją, kokia turėtų būti motina. Tai meili, pasiaukojanti, nebaranti, drąsinanti, švelniai prisiglaudžianti moteris arba, kaip Jonė įvardija, angelas (plg. ten pat, p. 143). Kadangi Jonė dar vaikas, akivaizdu, kad jos įsitikinimai, kokia motina turėtų būti, ateina iš artimiausios aplinkos, mažo lietuviško kaimo.

Julia Kristeva straipsnyje „Stabat Mater“ aptaria Marijos kultą ir tai, kaip jis paveikia motinos įvaizdį. Dažnai ideali motina yra prilyginama Marijai, kuri apibūdinama kaip vargšė, kukli, nuolanki ir švelni motina (plg. Kristeva, 1995, p. 507). Būtent tokios motinos Jonė ir norėtų ir tai įrodo jos simpatija Lidijai. Vis dėlto jos motina Ginda dažniausiai nėra kukli ar švelni (plg. ten pat) su mergaite. Žinoma, negalima sakyti, kad dėl to Ginda yra netinkama motina, nes moteriai atitikti tobulos motinos įvaizdį (Mergelę Mariją) yra neįmanoma. Realioji motinystė yra komplikuočiau nei visuomenėje ją pateikia motinystės aukštinimo kultas, kuriuo teigiama, „kad visos motinos – šventuolės“ (Beauvoir, 2010, p. 612). Vis dėlto, „nors motinos pasiaukojimas gali būti ir nepaprastai tikras, tačiau tikrovėje tai labai retas atvejis. Dažniausiai motinystė – tai keistas kompromisas tarp narciziškumo, altruizmo, svajonės, nuoširdumo, vingrybės, pasiaukojimo, cinizmo“ (Ten pat, p. 612).

Apysakoje *Nusidėjėlė* siužetas pateikiamas per Jonės mintis, taip galima sužinoti ir kitų žmonių – visuomenės – nuomonę ir apie mergaitę, ir apie jos motiną. Pirmiausia apysakoje galima suprasti dėdės Kazio, Gindos brolio, nuomonę apie seserį. Jis, artimai bendraudamas su šeima, pastebi Gindos kaip motinos jautrumą: „Oi, jūs moterys, moterys. Jūs matot tuščiam popieriui tai, ko niekad negali būti.“ (Pažėraitė, 1936, p. 21). Dėdė Kazys motinišką Gindos jautrumą akcentuoja, kai ji nerimauja dėl vyriausiojo sūnaus Tado sveikatos jam atsiuntus laišką su žiniomis, kad serga. Išryškėja ir Gindos motiniškas jautrumas Jonei, kai šios vos nepartrenkia tramvajus joms vaikstant po Maskvą: „Bet mamytė nė žodžio man nepasakė. Ji stipriai laikė mano ranką ir visa išblyškusi žiūrėjo į tolį, tylėdama. Kaip tą dieną, kai laidojom Tadą.“ (Ten pat, p. 116). Motina Ginda, bendraudama su vyriškos lyties asmenimis, taip pat nebijo parodyti savo švelniosios motiniškos pusės. Tačiau bendraudama su kitomis motinomis ji neslepia savo atšiaurumo, kurį jaučia dukrai Jonei („– Ko tu tokia negera? Kodėl tu savo sūnus myli, o ją išskiri iš kitų? – išgirdau tetos balsą. / – Kad ji tokia nevykusi, tokius kvailus klausimus užduoda, <...> negražiai vaikščioja ir negabi. Aš negaliu jos mylėti.“ (Ten pat, p. 43). Tai gana keistas autorės sprendimas parodyti motinos nemeilę savo vaikui dėl jo, manytina, nebrandos. Įprastai moterys jaučia tarpusavio konkurenciją ir stengiasi rodyti tik geriausią savo pusę prie kitų moterų, ypač motinišką. Šiuo atveju taip nenutinka. Ginda išties jaučia

ir parodo šaltus jausmus dukrai, kai būna ne su artimaisiais, pvz., su Jonės teta ar pažįstama kaimyne. O teigiamus jausmus dukrai ji atskleidžia tik artimoje aplinkoje, būdama su artimiausiais žmonėmis, pvz., mergaitės dėde Kaziu, savo broliu.

Nors Gindos nerimavimas dėl mirusio sūnaus ar Jonės nelaimės verčia labiau įsigilinti į klausimą, ar Gindai tikrai būdingi mirties motinos bruožai, vis dėlto kūrinyje autorė taip pat ne kartą vaizduoja, kaip veikėja muša arba kitiems asmenims leidžia mušti savo vaikus, taip tarsi perleisdama savo pareigą prižiūrėti juos, kai jos nėra šalia. Pavyzdžiui, tai nutinka Maskvoje, vienam iš sūnų iškrėtus išdaigą poniai, su kuria jų šeima dalijosi kambarį: „Atvirkščiai ji supyko, ir baisiai supyko. Sustvėrė Vytuką ir paguldžiusi kniūbsčią ant lovos, ėmė jį savo ranka skalauti.“ (Pažėraitė, 1936, p. 114). Kitame epizode Ginda atvyksta su Jone į gimnazijos bendrabutį: „Malonėkit ir gerai prižiūrėkit mano mergaitę, kad neišdykautų. Ir, jei būtų reikalas, prašau ją mušti.“ (Ten pat, p. 128). Minėta mokslininkė D. F. Sieff teigė, kad mirties motina ne tik neigiamai psichologiškai gali paveikti vaiką, bet ir veiksmis sukelti jam grėsmę (plg. 2019, p. 2). S. de Beauvoir apie smurtaujančias motinas rašė: „Motina, talžanti savo vaiką, muša ne tik jį (tam tikra prasme ji jo nemuša) – ji keršija už kokį nors vyrą, už pasaulį, už save pačią, bet tuos kirčius gauna būtent vaikas.“ (2010, p. 612). Ginda smurtauja prieš vaikus, kai šeima yra pasitraukusi nuo karo į Rusiją. Galima sakyti, kad ji patekusi į ribinę situaciją: „Juk tai pirmą kartą gyvenime mamytė griebėsi tokios bausmės. Ji niekad mūsų nemušė.“ (Pažėraitė, 1936, p. 114). Našlė, gyvenanti svetimame krašte su trimis mažais vaikais, nežinanti, kada galės grįžti į gimtus namus ir ar turės kur grįžti, – tai sudėtinga situacija, už kurią veikėja gali norėti atkeršyti visuomenei, bet, nežinodama, kaip parodyti pyktį pasauliui ar likimui, ji nesusitvardžiusi išlieja ant vaikų.

Apysakoje esama nemažai scenų, kuriose vaizduojama Jonė su močiute, Gindos motina, kuriai taip pat būdingi mirties motinos bruožai. Epizoduose atsiskleidžia močiutės priešiškus anūkei: „Nevykėlė, – išgirdau močiutės bumbėjimą iš virtuvės.“ (Pažėraitė, 1936, p. 59). Minėta, kad pačios Gindos santykis su motina nėra visiškai aiškiai pavaizduotas kūrinyje, bet galima suprasti, kad epizoduose su močiute Jonės mama Ginda vaizduojama esanti šešėlyje, tyliai dirbanti namų darbus („Užtat mamytė dabar padeda. Ir pusryčius mamytė pagamino, ir patiesė stalą.“ (Ten pat, p. 34) nenorėdama užkliūti priekabiai motinai. S. de Beauvoir knygoje *Antroji lytis* teigė, kad moteris, „tapusi motina, <...> savo ruožtu savotiškai užima motinos vietą: jai tai – visiškas išsilaisvinimas“ (2010, p. 590), tačiau tai neatskleidžiama nagrinėjamame kūrinyje. Personažė Ginda neatrodo užgožta savo motinos, tačiau taip pat nejaučiamas ir jos „visiškas išsilaisvinimas“ (plg. ten pat). Visos scenos, kuriose vaizduojama močiutė, vyksta jos, o ne Gindos namuose. Galima kelti prielaidą, kad veikėja Ginda tėvų namuose pasijunta mažos mergaitės vaidmenyje ir jaučia panašius jausmus kaip ir jos dukra. Epizoduose su močiute nevaizduojami šilti emociniai jausmai anūkei Jonei ar dukteriai

Gindai. Tai leidžia svarstyti teiginį, kad Ginda, nejautusi šiltų jausmų iš motinos, taip pat elgiasi ir su dukra, – net jeigu juos ir jaučia, nemoka jų perteikti savo vaikams.

Apibendrinant Jonės motinos Gindos tapatybę, kuri atsispindi per santykį su dukra, mergaitės mąstymą, vertinimus, teigtina, kad veikėja nėra tipinė motina. Dažniausiai ji vaizduojama kaip šiurkšti, baranti, nelepinanti ir švelnumo nerodanti motina, tai iš pirmo žvilgsnio simbolizuotą mirties motiną. Tačiau, nepaisant savo šaltumo, ji rūpinasi savo vaikais. Būdama vieniša motina ji vis tiek suteikia vaikams jaukius namus, net lepina per šventes, stengiasi suteikti jiems gerą išsilavinimą. Galima teigti, kad ji savo vaikams stengiasi suteikti tai, ko pati neturėjo vaikystėje ir esamame gyvenime – išsilavinimą, gyvenimą mieste. Motinos Gindos negebėjimas rodyti emocijas gali būti paveiktas ir jos motinos – vaizduojamos nuolat dirbančios namų ruošos darbus, visus spaudžiančios taip pat dirbti, dėl to greičiausiai tapusios atšiauria artimiesiems. Personażė Ginda neatspindi stereotipinės tobulos motinos, bet dėl to ji nelaikytina mirties motina. Tokią nuomonę yra išreiškusi ir K. Mekšraitytė: „K. Pažėraitė debiutinėje knygoje, autobiografinėje apysakoje „Nusidėjėlė“ (1936) taip pat orientuojasi į moters vidaus pasaulį, vaizduoja jos išsivadavimą.“ (2003, p. 4), t. y. per motinos ir dukters santykį autorė pavaizduoja tiek jaunos mergaitės brendimą, tiek subrendusios motinos vidinio pasaulio transformaciją. K. Pažėraitė per mažosios Jonės paveikslą pavaizdavo motiną, kurios tapatybė realistiška ir komplikuota.

2.2 Seserystės ir motinystės sampynos romane *Liktūnas*

Nagrinėjamos autorės Karolės Pažėraitės romano *Liktūnas* („Tada atsirado jo pakaitalas – keltas, vietinių žmonių liktūnu vadinamas.“ (Pažėraitė, 1948, p. 31) siužetas sukasi aplink dvi seseris – Monę ir Liūdą, susijungusius jų likimus per motinystės patirtį. Seserys daugiausia vaizduojamos gimtajame kaime ir tėvų namuose, kur jos išgyvena skirtingą, bet tam tikru aspektu ir vienodą likimą, – susiduria su aborto problema.

Įdomu tai, kad pagrindinės veikėjos išgyvena motiniškus sunkumus savo vaikystės aplinkoje. Romane nėra pateikiama jokių detalių apie seserų vaikystę, bet iš jų artimo santykio su tėvais ir noro grįžti pas tėvus, galima eiti kelti prielaidą, kad moterų vaikystė tėvų namuose buvo teigiam: „Augino ji dvi dukreles, kaip kvietkeles. <...> Ir jos mergaitės graudino leisti jas į Marijampolę. Pasitarė su tėvu ir išleido jas miestan. Antanas pyko, niršo... <...> Bet motina, mergaičių ašarų sugraudinta, pastatė ant savo.“ (Ten pat, p. 9–10). E. Bukelienė straipsnyje „Intymu ir vieša moterų literatūroje“ rašė: „Išėjimas iš namų prilyginamas išėjimui iš rojaus, nes žmogus priverstas kurti savo pasaulį iš naujo ir jam beveik niekada nebepasiseka pakartoti to pirmąkartinio kosmoso tvarkos ir harmonijos.“ (2005, p. 33) Abi seserys yra išėjusios iš tėvų namų ir kiekviena bando kurti naują gyvenimą už tėvų

namų sienų, bet, atidžiau pasigilinus į romano siužetą, paaiškėja, kad nė vienos iš seserų savarankiškas gyvenimas už tėvų namų ribų nėra toks harmoningas kaip vaikystėje.

Skaitytojui duodama suprasti, kad vyriausioji sesuo Monė yra ištekėjusi, gyvena mieste su vyru: „O Monė įsigeidė dar aukščiau pakilti. Išvažiavo į Kauną, gavo tarnybą ministerijoje ir Kalėdom pasirodė tėviškėje su aksomine studentės kepuraite.“ (Pažėraitė, 1948, p. 10). Istorijos pradžioje veikia pavaizduojama sugrįžtanti pas tėvus į kaimą, bet be savo sutuoktinio ir labai užsisklendusi, vengianti atviriau bendrauti net su artimiausiais žmonėmis. Būtent tai iš karto Monės motiną priverčia sunerimti dėl vyresnėlės: „Dabar ji bus viena su savo mintimis. Rūpestingos, lyg apsiniaukęs dangus, akys josios nebeseks. Tų motinų akys...“ (Ten pat, p. 14). Tačiau Monė nieko neaiškina, nesiteisina, kodėl jos vyro nėra šalia. Netikėtai pas tėvus parvykusi dukra neatskleidžia tėvams tikrosios priežasties, kodėl ji atvyko be sutuoktinio. Knygos autorė K. Pažėraitė ilgai neatskleidžia, kodėl ši veikia netikėtai sugrįžo pas tėvus. Tik septyniasdešimt penktame puslapyje pasakoma, kad Monė skatinama vyro pasiryžo abortui: „Bet vis dėlto, nieko jam nesakydama, pati nuėjau pas gydytoją. Tokia gėda, vos po keleto mėnesių mūsų bendro gyvenimo – eiti pas gydytoją. <...> Juk aš neprieštaraučiau būti motina. Tik Zigmas dėl kažkokių svarbių, man nesuprantamų, priežasčių nenori vaikų.“ (Ten pat, p. 75). Būtent tai veikėją atitolino nuo vyro ir privertė ieškoti ramybės tėvų namuose.

S. de Beauvoir knygoje *Antroji lytis* šiek tiek aptarė aborto temą ir pateikė pavyzdžių apie tai, kaip skirtingai šį įvykį išgyvena moteris atsižvelgiant į jų socialinę luomą, vyro reakciją ir tai, ar moteris yra susituokusi. Filosofė teigė, kad „mylinti savo vyrą žmona dažniausiai derina savo ir sutuoktinio jausmus: džiaugiasi arba liūdi pastojusi ar tapusi motina priklausomai nuo to, ar vyras tuo didžiujasi, ar jaučiasi varginamas“ (2010, p. 592). Veikėjos Monės situacija iš dalies tai atitinka. Ji nori tapti motina, vaizduojama nenorėjusi daryti aborto, norėjusi priimti motinos likimą, bet buvusi paveikta vyro baimės: „Aš, matai, esu apsunkintas paveldėjimo. Bijau, kad mano vaikas nebūtų silpnaproty, nes mano diedukas ir dėdė sirgo proto liga ir ankstesnėse kartose ta liga pasireikšdavo.“ (Pažėraitė, 1948, p. 85). Vyras akcentuoja savo nuomonę ir net nesigilina į savo žmonos jausmus ir norus – tai stereotipiškai patriarchalinė pozicija. Monė vaizduojama akivaizdžiai trokštanti tapti motina, tą liudija jos mintys: „Kaip gera būtų būti motina. Bet aš neturiu teisės. Turiu pasiaukoti jam, nes jis to reikalauja.“ (Ten pat, p. 81). Tačiau veikia pasiduoda patriarchaliniam, net mizoginiškam spaudimui – į pirmą vietą iškelia vyro poreikius, o ne savo, todėl atlieka procedūrą. Veikėją dėl to užklumpa vidinė dvasinė sumaištis, greičiausiai ir kaltė, tad pasikeičia ir jos santykiai su vyru. Nebejausdama harmonijos su savimi ir artimiausiu žmogumi ji nusprendžia kuriam laikui nuo jo atsitraukti, sugrįžti pas tėvus tikėdamasi išspręsti ją užklupusią dvasinę dilemą – kaip gyventi ir elgtis toliau kaip moteriai, neišsipildžiusiai motinai ir sutuoktinei.

Jaunėlė Liūda vaizduojama puoselėjanti glaudesnius ryšius su tėvais nei vyresnė dukra. Ji pas tėvus lankosi dažniau, kadangi dirba netoliese esančioje mokykloje. Liūda, kaip pridera jaunelei, yra

džiaugsmingesnė ir labiau atsipalaidavusi nei Monė: „Iš pakalnės atkinkliavo mergina. Josios veidas švietė džiaugsmu ir jaunystės nerūpestingumu.“ (Pažėraitė, 1948, p. 16). Trykštanti džiaugsmu ir jaunystės grožiu Liūda patraukia dailininko Algio Ginbučio dėmesį: „Jis šypsojosi banaliu nugalėtojo šypsniu, smalsiai žiūrėdamas į Monę. Pastaroji žvilgterėjo į tą pusnuogį vyrą ir į išraudusią besišypsančią seserį, kurios visa povyza nesąmoningai rodė atsidavimą <...>“ (Ten pat, p. 27). Dailininkui atostogaujant kaimelyje ir Liūdai esant laisvai nuo darbo, jiedu vis netikėtai susitinka ir leidžia laiką kartu neslėpdami simpatijos vienas kitam: „Mergaitė bandė iš glėbio ištrūkti. Jos akys žibėjo, bet jose įsivogė išgąsdintos stirnos baimė. Ji užsimerkė ir pajuto ant savo veido svetimas lūpas. Jos čia pat prie josios lūpų. Ir – jai apsisuko galva.“ (Ten pat, p. 37). Dailininkas Algis savo aistrą merginai demonstruoja drąsiau nei tą daro Liūda. Tam laikui buvo įprasta merginai gėdytis intymių jausmų, nes visuomenei tai atrodė nepriimtina.

S. de Beauvoir aptarė moters seksualumą nagrinėdama jo sąsajas su primesta kuklumo savybe moterų atžvilgiu. Filosofė rašė, kad moters „drovumas iš dalies yra išmoktas, bet jo šaknys gilios; visi vyrai ir moterys gėdijasi savo kūno; kūnas, būdamas nepateisinamos imanencijos būklės, visiškai sustingęs, egzistuoja, svetimo žvilgsnio veriamas, kaip absurdiškas dirbtinumo atsitiktinumas, ir vis dėlto tai yra tas pats „aš“ <...>“ (2010, p. 440). K. Pažėraitė romanu tarsi iliustruoja feministės įžvalgas: „Jis ilgai žiūri į ją, ir jo žvilgsnis ją džiugina ir baugina. <...> Sustingęs hipnotizuojantis žvilgsnis, lyg tykojančio aukos žvėries. Liūda nukreipė savo akis.“ (Pažėraitė, 1948, p. 37). Liūdai dar tik bręstant kaip moteriai, iš kurios nuo mažens buvo tikimasi kuklumo, suprantama, kodėl ji nedrąsiai priima Algio fizinį artumą. Vis dėlto dailininko dėmesys paperka merginą ir su juo bendrauja itin artimai – pirmą kartą lytiškai suartėja su vyru Joninių naktį: „Liūda pasijuto lyg vyresnė, lyg pranašesnė už jį esanti. Tačiau tuo metu, jai pačiai netikėtai, kažkas joje lūžo, ir ji svaigdama krito į vaikinio glėbį.“ (Pažėraitė, 1948, p. 47).

S. de Beauvoir knygoje *Antroji lytis* moters seksualumo temai paskyrė visą skyrių („Seksualinė iniciacija“), kuriame rašė: „Nekaltybė daugelyje sferų taip vertinama, kad ją prarasti be teisėtų vedybų atrodo tikra nelaimė. Mergina, kuri atsiduoda impulso pagauta ar netikėtai užklupta, mano netekusi garbės. <...> Apskritai bet koks „perėjimas“ kelia nerimą dėl to, kad jis gali būti galutinis, negrįžtamas: tapti moterimi reiškia negrąžinamai nutraukti ryšius su praeitimi: <...> jis išplėšia merginą iš įsivaizduojamo pasaulio, sudariusio svarbią jos gyvenimo dalį, ir nubloškia ją į realų pasaulį.“ (2010, p. 439). Knygoje vaizduojama, kaip įvyksta dvasinis veikėjos *lūžis* – tai perėjimas iš nekaltos merginos į moterį, pažinusią vyrišką kūną. Po lytinio suartėjimo Liūda pasikeičia visam laikui – dėl to joje ir įvyksta *lūžis*. Po šio įvykio ji pasijunta tarsi išsilaisvinusi, sužinojusi kažką itin reikšmingo, ko negalėjo žinoti ankstesniame gyvenimo tarpsnyje – būdama jauna naivi ir nepatyrusi, paklūstanti taisyklėms. Dėl trokšamos patirties ji sulaužo visuomenės taisyklės ir praranda nekaltybę ne santuokoje. Tą S. de Beauvoir įvardijo *tikra nelaime* (plg. 2010, p.

439). Lytinio akto scena kūrinyje gana lakoniška, nedaugiažodė. Autorė sceną aprašo itin santūriai, metaforiškai: „Paparčio žiedas surastas.“ (Pažėraitė, 1948, p. 47). Skaitytojui atskleidžiama, kad mergina prarado nekaltybę. Atsiminus, kad romanas parašytas XX amžiaus viduryje (1948 metais), o pavaizduotas tarpukario laikas ir visuomenė, nenuostabu, kad autorė nesiryžo pasitelkti atviresnių žodžių išreikšti seksualiniams veiksams. Ne tik tarpukario ir okupacijos laiko lietuvių literatūroje, bet ir to laiko visuomenėje buvo vengiama atvirai kalbėti apie seksualumą, ypač kintantį moters kūną, lytiškumą, moterystės, motinystės suvokimą.

S. Daugirdaitė knygoje *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai* rašė, kad lietuvių literatūroje „nėra intymių santykių su vyru užuominų“ (2000, p. 153). Net angažuota feministė (plg. Mekšraitytė, 2003, p. 4) Petronėlė Orintaitė feministiniame romane *Paslėpta žaizda* intymų moters ir vyro santykį aprašo minimaliai, nors pagrindiniai kūrinio veikėjai (Domicelė (Celė) ir Jurgis) yra teisėtai susituokę. Autorė romane nuo Celės ir Jurgio piršlybų iš karto pereina prie sutuoktinių bendro gyvenimo aprašymo praleisdama vestuvių dieną ir taip išvengia būtinybės aprašyti pirmosios nakties sceną. Tik vėlesniuose puslapiuose autorė atskleidžia, koks yra sutuoktinių seksualinis gyvenimas – „jis niekad švelniai kaip kūdikio jos neglostydavo, nebuvo kuklių pabučiavimų, širdį džiuginančių žvilgsnių nei raminančių apkabinimų“ (Orintaitė, 1991, p. 54). J. Kristeva straipsnyje „Stabat Mater“ taip pat aptarė ir moters seksualumo temą, kuri glaudžiai susijusi su motinyste: „Tėra įvardytos tik šios Mergelės kūno dalys: ausis, ašaros ir krūtinė. Tai, kad moters lytinis organas yra pakeistas nekalta kriaukle, garso indu, gali eventualiai erotizuoti klausą, balsą ir netgi patį suvokimą. Šitaip seksualumas nužeminimas iki *sous entendu*.“ (1995, p. 508). P. Orintaitė, aprašydama seksualumą, išdrįsta pavartoti tik tokius žodžius kaip *glamonėjimas* ar *krūtinė* („Retkarčiais jis užmigdavo galvą ant jos krūtinės ar kaklo nunėręs.“ (1991, p. 54). Galima teigti, kad identiška situacija aprašoma ir nagrinėjamame romane, kai autorė, vaizduodama intymią sceną, apie moters kūną ar patį seksualinį veiksą prabyla atsargiai, tik metaforiška fraze „Paparčio žiedas surastas.“ (Pažėraitė, 1948, p. 47). Šiuo atveju, kai rašytoja rinkosi įsimylėjėlių suartėjimą pavaizduoti taip santūriai, dar neatsispindi veikėjos Liūdos motinystė, tačiau perteikiamas to meto visuomenės požiūris į motinystę ir moters lytiškumą. S. Daugirdaitė teigė, kad „lietuvių literatūra nėra išdrįsusi suderinti motinystės ir seksualumo, atskleisti motinystės seksualumą, gimdymą traktuoti kaip seksualų, nors pats tabu buvimas liudija siejant tarpusavy gimdymą, nėštumą ir seksualumą“ (2000, p. 153). Remiantis mokslininkės teiginiu, atsiskleidžia paradoksas, kad visuomenė garbina motinystę, bet niekina moters seksualumą, per kurį moteris tampa motina. Be lytinio akto neįvyktų pastojimas ir moteris negalėtų tapti motina. Liūdos atveju knygoje perteikiamas šis tabu, apie kurį rašė S. Daugirdaitė, kai romane lytinis suartėjimas aprašomas itin subtiliai, palyginti su kitais motinystės sunkumais.

K. Pažėraitė toliau vysto siužetinę liniją, susijusią su Liūdos meilės istorija. Veikėja pastoja, tačiau dailininkas Algis nesiryžta jos vesti, nes, tvirtina jai, esą, yra prižadėjęs vesti kitą nuo jo

pastojusią moterį: „Liudyte, turiu tau vieną dalyką atverti... Aš turiu Kaune lyg ir sužadėtinę. Ir pasirodo – ji laukia kūdikio... Trumpai tariant, mano pareiga ją vesti.“ (Pažėraitė, 1948, p. 70). Perteikiama tipiška, dar Antano Vienuolio vaizduota situacija, kai jauna mergina suviliojama pažadais ir tampa nėščia, o vyras jos atsisako, ir tai nulemia jos tolimesnį požiūrį į nėštumą. Situacija dar ciniškesnė, nes vyras prisipažįsta buvęs neištikimas, pasižadėjęs kitai moteriai, vadinasi, su Liūda buvęs ir nenuoširdus, ja tik pasinaudojęs savo malonumui. Amerikiečių mokslininkė Clarissa Pinkola Estės knygoje *Bėgančios su vilkais* rašė: „Iš kartos į kartą moterys taikstėsi su prievole įteisinti naujo žmogaus atsiradimą ištekdamos už vyro. Joms atrodė savaime suprantama, jog tam, kad vaikas būtų teisėtas, jį turi pripažinti vyras.“ (2005, p. 230). Protagonistės Liūdos atveju šis mokslininkės teiginys pasitvirtina. Veikėjai suvokus, kad ji yra nėščia, ji nė akimirkos tuo nesidžiaugia, nes visuomenė puoselėja tik darnios šeimos ir tik teisėto vaiko stereotipą. Veikėjui dailininkui Algiui atskleidus, kad Liūda yra jo antroji moteris, kad jis ves kitą merginą, ji galutinai praranda galimybę išsaugoti savo garbę ir gauti visuomenės leidimą tapti motina: „Aną jis turi vesti, nes jo garbė to reikalauja. O aš... Jei ir aš... <...> O gal pasisakyti? Ne, jis neturi to žinoti.“ (Pažėraitė, 1948, p. 71). Visos išvardytos Liūdą supusios aplinkybės jos asmenyje į nėštumą ir būsimą motinystę suformuoja ne teigiamą, bet itin neigiamą požiūrį. Galima teigti, kad Liūdos asmenyje pradeda formotis mirties motinos bruožai, išprovokuoti kaimo aplinkoje nusistovėjusių stereotipų apie motinystę.

Plėtodama siužetą autorė jauniausiąją seserį vaizduoja nebe linksmą, kaip anksčiau, su šypsena veide, bet užsiskendusią ir atitolusią nuo artimųjų dėl jos fiziologinių kūno pokyčių, dėl dvasinės skriaudos ir gal net jaučiamos kaltės: „Šaltas vanduo ją atgaivino. Bet nepakeitė keistos savijautos visam kūne. Joje vyko kažkas paslaptingo, be jos noro, be jo valios. Ir tai ji turi slėpti, nes tai yra didelė gėda, pažeminimas.“ (Pažėraitė, 1948, p. 102). S. de Beauvoir akcentavo, kad „santykiai su vaiko tėvu, jo jausmai kūdikiui irgi turi didžiulės įtakos“ (2010, p. 607) moters santykiui su kūdikiu. Mokslininkė D. F. Sieff minėtame darbe „The Death Mother as Nature's Shadow: Infanticide, Abandonment, and the Collective Unconscious“ rašė, kad „nepritekliaus laikais ir (arba), kai moteris nesulaukia iš kitų paramos, neigiami jausmai gali paveikti motinystės patirtį ir iššaukti Mirties motiną“ (2019, p. 14). Veikėjos Liūdos atveju, kai kūdikio tėvas nenori prisiimti atsakomybės ir jos vesti, net jei ir nežinotų apie kūdikio egzistavimą, tai itin neigiamai paveikia jos pačios požiūrį į nėštumą ir artėjančią motinystę: „Laukiančios kūdikio moterys pasakoja, kad iš anksto jaučiančios meilę būsimam savo kūdikiui, o ypač kada jį pradeda pajusti. O aš jo nekenčiu, jo nenoriu. Todėl ir jis gali gimti koks nenormalus ar žiaurus.“ (Pažėraitė, 1948, p. 175). Kūdikis veikėjai nėra natūrali jos tėsa, o tėra „auglys, atsiradęs iš jos kūno ir jam svetimas“ (Beauvoir, 2010, p. 596). Veikėjos Liūdos istorijai taip pat galima pritaikyti K. Mekšraitytės mintį, kad „tradiciškai moters gyvenime išskiriami du pagrindiniai etapai: idealusis ir realusis. Pirmasis – idealizuotas merginos gyvenimas tėvo namuose, antrasis – gyvenimas po vedybų vyro namuose – visiška priklausomybė ir beteisiškas

būvis.“ (2003, p. 7). Liūda pirmąjį etapą, idealizuotą gyvenimą tėvų namuose, patiria dar nesusidūrusi su vyriška lytimi, bet po intymios patirties su dailininku ji pereina į realųjį etapą, kuris veikėjai nėra santuokinė priklausomybė (pagal visuomenėje vyraujantį stereotipą) nuo vyro, bet dar sudėtingesnis atvejis, tai – nesantuokinis vaikas.

Po lemtingo įvykio veikėja Liūda vaizduojama dėl vidinės dvasinės sumaišties itin atitolusi nuo tėvų. Komplikauta situacija ją verčia mąstyti ir apie savižudybę. Ši mintis skatina galvoti apie platesnį šios problemos kontekstą visuomenėje – prisiminti įvairias istorijas apie nenorimo vaiko atsikratymą tautosakoje, gyvenime, to pasekmes. Vis dėlto nuo lemtingo žingsnio ją kažkas sulaiko – ar šeimoje įskiepytos krikščioniškosios vertybės, ar tikėtinas kolektyvo pasmerkimas, gresianti visuotina gėda: „Liūda dieną naktį svarstė, kaip išvengti gėdos. <...> Ne, jau geriau, kaip kregždei rudeni, anot žmonių pasakos, nerti į Juodąjį Bilsą. Tačiau dviguba žmogžudystė. Ir paskui tos legendos apie paskenduolę, lavono skrodimas ir tėvams dar didesnis skausmas, ir ta pati gėda.“ (Pažėraitė, 1948, p. 103). Veikėja vaizduojama suartėjanti su vyresne seserimi, kuri nuolat dėjo pastangas prakalbinti seserį, susigražinti jas jungusį dvasinį ryšį, kuris jas sietų ir kaip moteris: „Aš tai jaučiau, Liūdyte. Ne, aš tavęs nesmerkiu bet dar labiau myliu, nes tavo kančia tave priartino prie manęs.“ (Ten pat, p. 88). Monė, suvokusi sesers kritinę būseną, išdrįsta pasidalyti savo paslaptimi, kad jai teko daryti abortą. To paveikta Liūda prisipažįsta esanti nėščia. Monei ne savo noru išgyvenus abortą ir trokštant būti motina, o Liūdai esant vienišai ir gyvenant su nenorimu nėštumu, autorė pavaizduoja netipinį seserų ryšį. V. Woolf teigimu, „apskritai moterų tarpusavio santykiai literatūroje – nusprendžiau, prisiminusi įspūdingą veikėjų galeriją, – yra pernelyg paprasti“ (1998, p. 102). Tačiau Karolė Pažėraitė kūrinys *Liktūnas* nevaizduoja itin paprastų (plg. ten pat) moterų tarpusavio santykių, ji kaip tik sukuria painų ir net paradoksalų kraujo seserų santykį: ji persmelkia abortas, nenorėtas atsikratymas norėtu kūdikiu, ir netrokštama motinystė, į pasaulį ateinantis nelaukiamas kūdikis.

Autorė, vaizduodama skirtingus seserų likimus, taip pat atskleidžia nevienodą žmonių požiūrį į nėštumo nutraukimą XX amžiaus pirmosios pusės visuomenėje. Monės akimis, jos veiksmas (atliktas abortas) yra žmogžudystė. Dėl to ji atkalbinėjo seserį nuo šio veiksmo sakydama: „Tai, ką tu nori pasakyti, yra negalima, supranti, tai yra žmogžudystė.“ (Pažėraitė, 1948, p. 152). Pati Liūda, greičiausiai paveikta krikščioniškosios moralės, irgi dvejojo dėl šio veiksmo. Vis dėlto baimė patirti gėdą ir visuomenės atstūmimą jai svarbesnės už krikščionišką mokymą – būdama netekėjusi mergina ji nemato kitos išeities, tik savižudybę, pačią didžiausią nuodėmę. S. de Beauvoir pabrėžė, kad „tokio išbandymo rimtumas labai priklauso nuo aplinkybių. Ištekėjusios arba gerai išlaikomos buržuazijos atstovės, būdamos tikros dėl vyro paramos, turinčios pinigų ir ryšių, padėtis nepalyginti geresnė; visų pirma ji kur kas lengviau nei bet kuri kita gaus leidimą „terapeutiniam“ abortui <...>“ (2010, p. 582–583). Ši mintis romane perteikiama ne tik seserų atveju, bet ir per Monės draugių paveikslus – jos,

pavaizduotos kaip gerai išlaikomos buržuazijos atstovės, galinčios rinktis pritarti ar ne abortui: „Dvidešimtam amžiuje? Kam gi medicina? Ji man pasitarnavo septynis kartus.“ (Pažėraitė, 1948, p. 132) arba: „Bet, pone, juk tai nenormalu ir, be to, nesveika. Ką čia, ponio, skelbi?“ (Ten pat). Iš pateiktų citatų matyti, kad viena draugė yra ne tik už aborto teisę, bet ir yra pasinaudojusi šia privilegija, tačiau kitos apie abortą atsiliepė neigiamai. Nėštumo nutraukimą įvardijo ne tik kaip nenormalų veiksma, bet ir nesveiką moters sveikatai (plg. ten pat). Monės draugių skirtingos nuomonės parodo visuomenės pasidalijimą dėl moters teisių į abortą, t. y. viena visuomenės dalis buvo už laisvą moters pasirinkimą, o kita abortą vertino kaip nepriimtina dalyką. Minėta S. de Beauvoir apie aborto temą rašė ne kartą, pvz.: „Nedaug tėra temų, kurias liesdama buržuazinė visuomenė labiau veidmainiautų: abortas – šlykštus nusikaltimas, apie kurį draudžiama net užsiminti.“ (2010, p. 578–579). Filosofės pasakymas, kad aborto tema visuomenė veidmainiauja atsispindi ir minėtame Monės ir jos draugių pokalbyje. Moterims šnekant nepageidaujamo nėštumo tema pats žodis *abortas* niekada nėra pavartojamas, šnekama užuominomis, bet visos pokalbio dalyvės žino, kad kalbama apie nėštumo nutraukimą.

K. Pažėraitė meistriškai išsprendžia intriga. Veikėja Monė, trokšdama būti motina, Liūdos situacijoje išvelgia galimybę ir ją pasinaudoja. Būdama privilegijuota išteklėjusi buržuazijos moteris Monė pasiryžta rūpintis seserimi, kol ši laukiasi nenorimo vaiko („Nenoriu aš jo. Nekenčiu savo nelaimės kaltininko ir jau dabar nekenčiu to „būsimojo“, – prasiveržė jai.“ (Pažėraitė, 1948, p. 152), išveža ją į Šveicariją. Net S. de Beauvoir knygoje *Antroji lytis* minėjo moterų keliones į Šveicariją, kur moterys galėdavo legaliai atsikratyti nenorimo nėštumo (plg. 2010, p. 583). Sėserų atveju problema išsprendžiama taip, kad, Liūdai pagimdžius mergaitę, Monė ryžtasi ją pasiimti ir auginti kaip savą vaiką: „Ir jai rodėsi, kad tai ji pati gimdo, ji pati kankinasi, karštligės pagauta. Ji viską drauge su seserimi išgyvena.“ (Pažėraitė, 1948, p. 186). Autorė kuria psichologiškai itin įtikimą Liūdos paveikslą – ji vaizduojama ne tik vaiko nelaukianti, kadangi yra nusivylusi ir savimi, ir savo buvusiu mylimuoju, ir visa aplinka, bet ir jį pagimdžiusi nenorinti jo liesti, net į jį pažvelgti. Veikėja apie tai beveik nekalba: „Aš nieko apie jį nežinau ir nenoriu žinoti, – atkirto ji griežtai. – Tave tur būt, stebina mano abejingumas tam – kūdikiui? <...> Mone, prašau tavęs, nebekalbėkim apie tai. Leisk, padėk man viską užmiršti.“ (Ten pat, p. 189). Liūda yra moteris, kuri, turėjusi galimybę tapti motina, atsisako motinystės ne dėl nenoro tapti motina, bet dėl visuomenėje susiformavusių šeimos ir motinos stereotipų, kad teisėta motinystė galima tik tuo atveju, jeigu moters gyvenime yra sutuoktinis. Liūda atsisako ne tik motinystės, bet ir pavojaus tapti mirties motina savo vaikui. Minėta, kad jos asmenyje nuo pačios nėštumo pradžios formavosi neigiamas santykis su motinyste ir joje augančiu kūdikiu, tad tikėtina, kad pasiryžus auginti vaiką neigiami jausmai galėjo stiprėti ir išryškinti mirties motinos bruožus. Monė, turinti vyrą ir žmonos statusą, nori tapti motina, bet būtent vyras ją stabdo nuo svajonės išsipildymo, tačiau dėl sesers istorijos ji pati išpildo šią svajonę. Ji pamilsta sesers vaiką, jos

biologinę dukrą kaip savo: „Iš tikrųjų, ji yra to kūdikio motina. Ji, o ne Liūda. Tikroji motina nė karto nepareiškė noro jį matyti, nė karto nepriglaudė jo prie savo krūtinės. O ji, Monė, mielai jį glaudžia.“ (Ten pat, p. 187). Taip veikėja pajunta pusiausvyrą kaip moteris ir motina, kurią buvo praradusi, kai išgyveno abortą ne savo noru.

Vyriausioji sesuo Monė kūrinio pradžioje vaizduojama užsidariusi ir pasyvi („Lange kažkas sumirgėjo, ir iš po lapų pasirodė išbalęs moteriškas veidas.“ (Pažėraitė, 1948, p. 10) dėl atlikto aborto ne savo noru, bet dėl vyro. Šis Monės veiksmas rodo ne tik jos pasyvumą po aborto, bet apskritai jos pasirinkimą būti Kita savo vyro atžvilgiu, kai ji renkasi iškelti jo poreikius ir troškimus virš savųjų. S. de Beauvoir rašė: „Jis yra Subjektas, jis yra Absolutas – ji yra Kita.“ (2010, p. 13). Vis dėlto, Monei pasirinkus savo vyrą vietoj norimo vaiko ir likus Kitos padėtyje, iš nagrinėto kūrinio siužeto matyti, kad ji yra ne tik nelaiminga, bet ir emociškai sustingusi arba, kitaip tariant, „moteris reiškiasi kaip negatyvus pradas“ (Ten pat, p. 12). Abortas veikėją Monę paveikia neigiamai, galima teigti, net skatina mirties motinos bruožus. Šis įvykis ne tik pakenkia jos santykiams su sutuoktiniu, bet ir jos santykiui su savimi. Iš aktyvios išsilavinusios merginos su mylimu vyru („Trumpos buvo jos mergautinės dienos. Pasipainiojo profesorius ir nuvedė prie altoriaus. <...> Vyras – ne piemuo, <...> ir jau labai prilipęs prie Monės. O jai, regis, gerai kaip bitutei ant dobilo žiedo.“ (Pažėraitė, 1948, p. 10) ji tampa užsidariusia, pasyvia moterimi, nebegalinčia atleisti tiek vyrui, tiek sau pačiai už atliktą abortą. Vis dėlto, siužetui rutuliojantis, Monė vaizduojama pradedanti keistis. Iš moters, kėlusios sutuoktinio poreikius į pirmą vietą, ji subręsta iki stiprios moters, kuri pradeda siekti trokštamo likimo – motinystės, nepaisant vyro poreikių: „Jis turės sutikti, nes tai bus mūsų visų trijų labui.“ (Ten pat, p. 183). Siekdama savo svajonės būti motina Monė ne tik atgauna vidinį džiaugsmą ir tampa aktyvi asmeniniame gyvenime, bet net atranda jėgų padėti seseriai Liūdai ištrūkti iš nenorimos situacijos. Monei kyla mintis, kad ji gali auginti sesers vaiką kaip savą, ji dėl to net neatsiklausia vyro nuomonės: „Suprasi tada, kada tu būsi laisva, kaip paukštis, o aš su vyru netikėtai tapsim tėvais.“ (Ten pat).

Romano pavadinimas *Liktūnas* metaforiškas. Romano pradžioje rašytoja K. Pažėraitė paaiškina pavadinimo reikšmę, tai – seserų giminėje atsiradęs keltas, kuris pakeitė tiltą per Nemuną: „Seniau čia buvo tiltas, didžiulis, virš Nemuno pakybės, abu krantu jungiąs. <...> Tada atsirado jo pakaitalas – keltas, vietinių žmonių liktūnu vadinamas.“ (Pažėraitė, 1948, p. 31). Keltas iškyla vyriausios sesers atmintyje: „Monė, maža būdama, labai mylėjo liktūną, lyg jis būtų buvęs gyvas padaras.“ (Ten pat). Globojama senelio mažoji Monė dažnai keldavosi keltu įsivaizduodama „plaukianti pasakų kraštan“ (Ten pat). Paskutiniame romano puslapyje Monės mintys vėl nuklysta prie kelto, kai ji glėbyje laiko dukrą Aukšę. Veikėja mąsto: „Gal todėl, kad liktūnas jos atminty liko, kaip šviesus kūdikystės atminimas, kaip laimės simbolis?“ (Ten pat, p. 198). Galima teigti, kad keltas „Liktūnas“ kūrinyje simbolizuoja permainas ir jas lydinčią likiminę jungtį. Persikėlimą iš

vienos upės į kitą galima sieti ir su transcendencija, t. y. Liūdos perėjimu iš mergystės į moterystę, Monės – iš moters į motiną, su jos troškimo išsipildymu.

Apibendrinant motinystę, vaizduojamą Karolės Pažėraitės romane *Liktūnas*, galima teigti, kad autorė šiame romane vaizduoja du netipinius susidūrimus su motinyste. Pasirinkusi vaizduoti motinystę per dviejų seserų gyvenimus, ji atskleidžia motinystės kompleksiskumą ir tai, kiek šią moters tapatybę nulemia visuomenėje vyraujantys stereotipai. Per Monės personažą autorė pavaizduoja tipinę motinos tapatybę – moterį, norinčią aukotis ir be sąlygų mylėti savo vaiką. Tačiau autorė, įtraukdama į šį santykį vaiko nenorintį sutuoktinį, sykiu atskleidžia, kad moteriai, net norinčiai aukotis motinystei, tai ne visada įmanoma būtent dėl stereotipų – nulemtų visuomenės, įsikalbėtų vyro.

Veikėjos Liūdos atveju autorė perteikia, kaip visuomenės sukurti stereotipai apie tinkamą motinystę gali paveikti moterį, kai ši neatitinka visų visuomenei priimtinos motinystės reikalavimų. Liūdai, negalinčiai išpildyti tobulos motinystės modelio, susiformuoja neigiama motinystės tapatybė (mirties motina), nes net ir negimęs vaikas traktuojamas kaip kliūtis, sutepusi jos gyvenimą. Tapusi vieniša motina ji rizikuoja užtraukti gėdą ne tik sau, bet ir tėvams, būti smerkiama visuomenės ir, greičiausiai, negalėtų sukurti naujos šeimos su kitu vyru.

K. Pažėraitė, į siužetą įtraukusi aborto temą, į kurią kūrinyje personažai reaguoja skirtingai, atskleidžia, kokia išties komplikauta yra motinystės tema. Moteris gali norėti tapti motina, bet dėl įvairių priežasčių negalėti įgyvendinti šios svajonės. Ji gali nenorėti tapti motina, bet būti priversta dėl to aukotis. Moteris gali susidurti su abortu, kuris moterį gali arba išlaisvinti, arba kaip tik sužlugdyti dėl persigalvojimo ar baimės, kad sužinos aplinka. K. Pažėraitė per dviejų seserų susidūrimą su motinyste pavaizduoja kompleksiską ir itin sudėtingą moters kaip motinos tapatybės suvokimą.

2.3 Motinystės transformacija romane *Svetimi vėjai*

Trečiajame nagrinėjamame romane *Svetimi vėjai* Karolė Pažėraitė tęsia prieš tai analizuoto romano *Liktūnas* vienos iš pagrindinių veikėjų Liūdos gyvenimo istoriją, vaizduoja jos kaip motinos išgyvenimus susidūrus su dilema – ar prisipažinti savo dukrai, kurią įvaikino sesuo Monė, kad ji, Liūda, esanti tikroji jos motina.

Liūdos sesuo Monė įvaikino mergaitę ir pavadino ją Aukse, ji augo Lietuvoje. Taip jaunėlė Liūda išsprendė itin sudėtingą situaciją ir galėjo toliau gyventi visuomenės nespraudžiama į tam tikrus rėmus. Ji užsienyje pabaigė universitetą ir grįžo į gimtąjį kraštą, dirbo vienoje iš mokyklų: „Liūda, baigusi universitetą Pragoje, grįžo Lietuvon ir dėstė istoriją vienoje provincijos gimnazijoje.“ (Pažėraitė, 1982, p. 12). Persiėmusi pagarba istorinėms asmenybėms ir jų laikui, matydama

profesinės savirealizacijos galimybę, Liūda gimtajame krašte neužsibuvo ir vėl išvyko į užsienį. Ji itin susižavėjo Lietuvos valdovo Gedimino dukterimi Aldona Gediminaite: „Neramus noras ją pažinti, išryškinti to laiko politinę situaciją ir aplinką vėl paskatino Liūdą vykti užsienin.“ (Ten pat). Veikėjos norą vis grįžti į užsienį galima sieti su jos pasikeitusia situacija po lemtingo įvykio. E. Bukelienė straipsnyje „Intymu ir vieša moterų literatūroje“ rašė: „Nostalgija vaikystės namams, atrodo, glūdi pačioje žmogaus prigimtyje.“ (2005, p. 333). Prieš neplanuotą nėštumą Liūda pas tėvus lankydavosi ypač dažnai, o po neplanuoto pastojimo – vis rečiau: „Po savo pirmo išvažiavimo užsienin ji penkerius metus nebuvo mačiusi savo Tėviškės.“ (Pažėraitė, 1982, p. 23), jautė kaltę bendraudama su tėvais: „Motulė kiekvieną kartą ją meiliai sutikdavo, bet Liūdai vis rodėsi, kad jos motina įtartina apmatuoja ją savo liūdnomis akimis, nenorom savo žvilgsniu Išsiduodama, ką paslapčiomis galvoja. Tai Liūdą nervino.“ (Ten pat). Veikėjos nenoras grįžti į tėviškę buvo susijęs su jos baime ar nuojauta, kad motina žino, kas nutiko, t. y. apie jos nėštumą ir nujaučia, kas yra Monės dukters biologinė motina.

K. G. Jungas knygoje *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė* teigė: „Moteriai motina – jos sąmoningo, lytį atitinkančio gyvenimo tipas.“ (2015, p. 127). Remiantis šia citata galima kelti prielaidą, kad Liūdai motina buvo „teisingą“ gyvenimą atspindintis tipas, jos moters modelis. Tačiau suartėjimas su vyru ne santuokoje ir savo biologinės dukters atsižadėjimas veikė ją itin nutolino nuo jos autoriteto ir trokštamo modelio (plg. ten pat). Primintina, kad istorijos pradžioje Liūda kaip jaunėlė vaizduota itin artima su motina. Tad veikėjos paslaptis ją nuo motinos atitolino stipriau nei tuo atveju, jei su motina ją būtų sieję ne tokie puikūs santykiai.

S. Daugirdaitė apie motinos ir dukters santykį feminizmo kontekste atsiliepė taip: „Motinos ir dukros santykiui feministės rašytojos ir kritikės teikia ypatingą svarbą pirmiausia dėl to, kad moters vaizdinį moteris kuria pagal savo motiną, kad ir kokia – „geroji“ ar „blogoji“ – ji būtų buvusi. Motinos ir dukros ryšio suirimas gali būti laikomas pirmąja moterų solidarumo grandimi.“ (2000, p. 211–212). S. Daugirdaitės manymu, moteris moteriškumą kuria pagal savo motiną (plg. ten pat). Tai Liūdos atveju yra teigiama motina, kuri aukojasi ir rūpinasi dukra net jei ši atstumia motiną dėl slaptų priežasčių: „Tu mūsų brangi viešnelė... Vėl išskrisi kaip paukštelė. – Kalbėjo motulė ir varė ją panemunėn, girion. <...> Jos žvilgsnis buvo švelnus ir tyras, kaip neišsemiamą Bilso versmė.“ (Pažėraitė, 1982, p. 24). Liūdos atitolimą nuo motinos galėjo paskatinti jos kaltė ar gėda, kad ji nuvylė ir savo motiną, ir save – susikurtą moterišką idealą, kurį ji puoselėjo pagal savo motinos paveikslą, o dėl gėdos jausmo nebegalėjo žiūrėti motinai į akis, bijojo, kad ši intuityviai išvelgs jos nuodėmę. Ne viena feministė yra pastebėjusi, kad visuomenė valdo moteris per kaltės ir gėdos jausmą (plg. Daugirdaitė, 2001, p. 3).

Pagrindinis romano veiksmas susijęs su laiku, kai Liūda su biologine dukra Aukse vaizduojamos keliaujančios iš Lietuvos į Vokietiją – bėgančios nuo karo. Sykiu romane pateikiama

ir informacijos iš Liūdos gyvenimo, kai ji po gimdymo sugrįžo į Lietuvą. Pavyzdžiui, jos pirmas susitikimas su seserimi Mone ir biologine dukra Aukse po slaptos išvykos į Šveicariją. Matydama Monę kaip Auksės motiną Liūda išgyveno dvilypius jausmus. Ji džiaugėsi dėl sesers laimės, bet ir pavydėjo mergaitės meilės. Taigi veikėjai jai pačiai dar nesuprantant pradėjo busti motiniški jausmai, ši jos tapatybės pusė pradėjo keistis.

Valdoma pavydo, bet ir stengdamasi jį tramdyti dėl praeityje priimto sprendimo atsižadėti motinystės teisių į dukterį, ji kaip teta neužmezga artimo ryšio su Aukse. Per pirmąjį susitikimą po keturiolikos metų Liūda mergaitę persmelkia mirties motinos arba Medūzos žvilgsniu: „Tik tarp Liūdos ir Auksės stovėjo nematoma siena. Liūda nesąmoningai kažko pyko ant Auksės, o ši su neaiškia baime žiūrėjo į ją, nesuprasdama, kodėl teta jos nemyli.“ (Pažėraitė, 1982, p. 22). Įsiskaičius į Liūdos mintis aiškėja, kad nematomą sieną (plg. ten pat) tarp jos ir Auksės pastatė ne tik paslaptis, kad Liūda yra jos motina, bet ir oficiali Auksės motina ir Liūdos sesuo Monė. Liūda, pirmą kartą po gimdymo susitikusi su Aukse, mąsto: „Štai Monės rankų darbo kilimėliai ant sienos, ant grindų ir siuvinėtas paveikslas iš pasakų pasaulio. <...> Ant triaukštės knygų lentynėlės Monės atvaizdas rėmuose. Visur Monė... Monė...“ (Ten pat, p. 20). Matyti, kad Liūdai yra pikta, nes Monė yra pati svarbiausia mergaitės gyvenimo dalis. Veikėja Liūda pyksta, kad Aukse į savo gyvenimą įsileidžia tiek daug Monės, bet tai suprantama, kadangi mergaitė Monę laiko savo motina. Šiuo atveju kyla klausimas, ar Liūda išties pyksta ant Auksės, ar ant Monės, kad ji perėmė jos motinos vaidmenį mergaitės gyvenime, o gal ant savęs, kad savo noru pasitraukė iš biologinės dukters gyvenimo.

Knygos siužetas tampa komplikuoatas, kai paminima, kad šalyje prasideda karas ir mergaitės tėvai su broliu ištremiami iš tėviškės: „Prasidėjo masinis lietuvių vežimas Sibiran. Tą pačią naktį ir Monė su vyru ir sūneliu buvo išvežti. Aukse tuo metu vasarojo pas senelius.“ (Pažėraitė, 1982, p. 31). Nerimaudama dėl ištremtos dukters ir jos šeimos, seserų motina liepė jaunelei dukrai trauktis iš gimtojo krašto su dukterėčia: „Pati Liūda nenorėjo imti mergaitės su savimi, bet negalėjo motulės prašymui atsispirti.“ (Ten pat, p. 10). Dėl netipinių nėštumo aplinkybių Liūdos asmenyje susiformavęs komplikuoatas santykis su motinyste suformuoja mirties motinos elgesį mergaitės atžvilgiu. Mergaitė, jausdama tetos šaltumą ir atšiaurų elgesį, nesidžiaugia idėja kartu su teta vykti į svetimą kraštą: „Kaip ji nenorėjo su Liūda bėgti Vokietijon... Kaip draskėsi, kabindamasi į senelės austinį kikliką... Bet motulė užsispyrė. Pro graudžias ašaras, pro besiveržiantį dzūkišką raudojimą.“ (Ten pat).

Straipsnyje „The Death Mother as Nature's Shadow: Infanticide, Abandonment, and the Collective Unconscious“ D. F. Sieff teigė, kad idėja, jog motina besąlygiškai mylės kiekvieną pagimdytą kūdikį, yra fantazija. Protėvių motinos savo vaikus turėjo auklėti įvairiomis sąlygomis, kurios dažnu atveju buvo neigiamos ir sudėtingos, ne tik palikuoniams jaustos neigiamas emocijos, bet ir vaikai jas jausdavo savo motinoms. Pirmąsoms motinoms susiduriant ir su neigiamomis

emocijomis motinystės atžvilgiu, neigiami jausmai nuo pirmųjų laikų palikuoniams tapo kolektyvinės sąmonės dalimi (plg. Sieff, 2019, p. 13). Remiantis minėtomis įžvalgomis galima suprasti, kodėl Liūda, pirmą kartą po daugelio metų pamačiusi savo biologinę dukrą, pavaizduota nepajautusi tik teigiamų jausmų, kurie, pasak visuomenės įsitikinimų, būdingi kiekvienai moteriai. K. Pažeraitė atskleidžia, kad veikėja Liūda nenorėjo suartėti su biologine dukterimi, imti ją kartu. Ji jau buvo pasiryžusi nejausti motiniškų jausmų Auksei. S. de Beauvoir manymu, „teiginys, kad vaikas yra didžiausias moters tikslas, tėra tik reklaminis melas!“ (2010, p. 623). Autorė atskleidė, kad moteris gali rinktis nepuosit motiniškų jausmų vaikui net jei jis atsiranda jos gyvenime. Liūdos situacija atvėrė, kad motiniška meilė nėra moteriai įgimta visais atvejais, kad ji nevaldomai pradėtų aukotis dėl vaiko. Moteris gali rinktis – pasinerti į motinystės jausmus, jei juos junta, ar stengtis vengti jų dėl savęs ar vaiko gerovės.

Troškama motinystė gali ir visiškai pakeisti moterį. Taip knygoje nutinka su kita veikėja Mone prieš prasidedant karui. Autorė vaizduoja situaciją, kai Liūda vieši pas seserį, ir skaitytojas gali įžvelgti, kaip pasikeitė vyriausioji sesuo Monė, ištekėjusi antrą kartą ir susilaukusi savo biologinio sūnaus. Jaunėlė Liūda pastebi sesers pagerėjimą ir tarsteli jai: „Mano Monė išmoko juokauti. Jaučiama Vinco įtaka.“ (Pažeraitė, 1982, p. 15). Net pati Monė seseriai sako: „Bet šalia jo aš myliu Vincą. Tai jau kitoks jausmas. Tai buvo panašu į kylančią audrą, kažkas, tada, Zigmui gyvam esant, manyje kažkas kildavo jį pamačius. Man imponuodavo jo vyriškumas. <...> Nuodėminga mintis ateidavo: kaip gera būtų paskęsti jo tvirtame glėbyje...“ (Ten pat, p. 17). Iš Monės minčių galima suprasti, kad antrasis vyras Vincas veikėją Monę jau traukė dar gyvenant pirmoje santuokoje ne dėl socialinės padėties, bet vyriškumo. Liūda mažai pažįsta Vincą, bet irgi pastebi, kad jis yra kitoks nei pirmasis Monės vyras: „Vincas savo nuoširdžiu linksmumu išskleidė nejaukų jausmą <...>. Tik kiek daugiau jame atsirado pasitikėjimo savimi ir labiau jautėsi savęs vertas. Šias savybes tikriausiai jis įgavo padaręs tarnybinę karjerą ir laimėjęs mylimą žmoną. Tačiau koks skirtingas, koks nepanašus jis į Monės pirmą vyrą.“ (Ten pat, p. 21). N. Gaidauskienė straipsnyje „Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės moteriškosios savivokos slenkščiai“ paminė Paulinos Kuczalskos-Reinschmit mintį, kad „moderni moteris myli vyrą jau ne už tai, kad yra išlaikoma, <...> emancipuotos moters nebetenkina vien juslinė meilė – jai būtini išgyvenimų niuansai, intelektualinė bendrystė su vyru, santykių skaidrumas ir abipusė ištikimybė.“ (2024, p. 303). Būtent visus išvardytus dalykus Monė gauna iš antrosios savo santuokos, taip pat pagimdo biologinį savo vaiką, kurio pirmasis vyras jai negalėjo suteikti. Vis dėlto atsiminus romaną *Liktūnas*, kuriame aprašoma pirmoji Monės santuoka, žinoma, kad ir su sutuoktiniu Zigmu Monė buvo artima ir nesijautė tik namų šeimininke. Vyras Zigmą įtraukė į savo intelektualų gyvenimą ir nenorėjo jos apkrauti motiniškais vargais. Antrasis vyras taip pat įtraukia žmoną į savo asmeninį gyvenimą už namų ribų: „– O ar Vincas nemėgsta tavęs įtraukti į politinius pasikalbėjimus? / – Kurgi ne! Žinia. Bet aš, kaip ir seniau, nemėgstu politikos.“

(Pažėraitė, 1982, p. 14). Manytina, kad esminis skirtumas tarp Monės pirmosios ir antrosios santuokos yra tai, kad Vincas norėjo ir sutiko turėti biologinį vaiką su Mone, kai Zigmas niekada neįveikė savo baimės dėl neįgalaus vaiko gimimo. Abi santuokos vaizduojamos kaip laimingos, bet akivaizdu, kad antrojoje santuokoje Monė yra laimingesnė, ir tai pastebi Liūda, ji sako: „Tavo veidas, Mone, dar švelnesnis, moteriškesnis. Be to, jis lyg sudvasėjęs.“ (Ten pat, p. 13) S. de Beauvoir teigė: „Savo fiziologinę lemtį moteris iki galo realizuoja kaip motina; būtent čia jos „gamtinis“ pašaukimas, nes visas jos organizmas orientuotas rūšiai išsaugoti.“ (2010, p. 578). Tačiau, žinant S. de Beauvoir požiūrį į motinystę, minėtoje citatoje galima įžvelgti ironiją, kai teigiama, kad moters „gamtinis“ pašaukimas (plg. ten pat) yra motinystė. Tačiau Monės atveju būtent šis pašaukimas ir padarė ją laimingą.

Minėta, kad istorijos siužetas įgijo netikėtą posūkį: Monė su naujuoju vyru ir sūnumi buvo ištremta į Sibirą, o Liūdos biologinei dukrai Auksei, kuri atostogavo pas močiutę, pavyko išvengti tremties. Liūda, bėgdama nuo karo į Vokietiją, buvo įtikinta pasiimti su savimi pas močiutę atostogavusią mergaitę. K. Pažėraitė meistriškai išpainiojo prieš tai nagrinėto romano pagrindinių veikėjų gyvenimus. Monei būnant santuokoje su vyru, kuris negalėjo jai suteikti biologinio vaiko, autorė romane *Svetimi vėjai* vyriausią seserį ištekinio už naujo vyro Vinco, pirmajam sutuoktiniui Zigmui mirus: „Taip, per mažas. Be to, žinai, jame aš būčiau negalėjusi gyventi po to, kai nutariau antrą kartą ištekti. Jaučiau lyg nuodėmę. Ten nenusikratomai būtų stovėjęs prie manęs Zigmas.“ (Pažėraitė, 1982, p. 17). Su Vincu Monė susilaukė sūnaus, su jais buvo ištremta. Būtent Liūdos biologinė dukra Auksė atostogavo pas močiutę, o ne Monės biologinis sūnus, ir taip Liūdai nenorint jos gyvenimas susijungė su biologine dukra, kai jos kartu išvyko iš Lietuvos. Abi seserys liko su biologiniais savo vaikais.

S. de Beauvoir rašė: „Motinos ryšys su vaiku tampa kaskart sudėtingesnis: jis – jos antrininkas ir kartais ją apima pagunda visiškai jame susvetimėti, tačiau jis – nepriklausomas subjektas, taigi maištininkas; šiandieną jis labai realus, tačiau vaizduotėje jis – būsimasis paauglys, suaugęs žmogus; jis – turtas, lobis; jis ir našta, tironas.“ (2010, p. 611). Kadangi Liūda – mergaitės Auksės motina, jų ryšys jau savaime yra komplikotas, tačiau situacija neeilinė, nes mergaitė to nežinojo, tad motinos ir dukters ryšys šiuo atveju tapo dar sudėtingesnis. Mergaitė, nežinodama, kad Liūda yra jos motina, ir nesiėlgė su Liūda kaip su mama, elgėsi kaip su teta. Tai Liūdai kėlė vidinį konfliktą.

Dviese išvykusios į svetimą kraštą jos visada vaizduojamos kartu. Liūdos asmenyje susiformavusius mirties motinos bruožus po truputėlį pradeda įveikti bundantys motiniškai jausmai, ji vis labiau prisiriša prie mergaitės, jai kyla noras rodyti itin šiltus jausmus Auksei, kurie būtų priimtini tik vaiko motinai. Keliaudama traukiniu į svetimą kraštą Liūda mato, kaip motinos glaudžia savo vaikus prie krūtinų („Motinos glaudė savo vaikus, instinktyviai gindamos juos nuo nematomo priešo.“ (Pažėraitė, 1982, p. 8) ir pati panori priglausti Aukšę suprasdama, kokia mergaitė išsigandusi

(„Gal reiktų ją priglausti? <...> Ta mergaitė, lyg atskilusi nuo medžio atbraila, niekur nepritampa.“ (Ten pat, p. 9), bet tam nesiryžta. Liūda pyksta ant savęs dėl jaučiamo pavydo fiziškai šalia nesamai sėsei-motinai ir kylančių šiltų motiniškų jausmų, bet sykiu pyksta ir ant mergaitės, kad šioji nerodo jai meilės kaip savo biologinei motinai: „Tu jai nė karto neparodei meilės ar bent švelnumo. Tad nereikalauk to iš jos.“ (Ten pat). Veikėja išgyvena vis intensyvėjančius teigiamus motiniškumo jausmus – norą saugoti, globoti, mylėti, tačiau nuolat juos kontroliuoja, tramdo, veikėją nuolat drasko dilema – atsiverti savo dukrai ar išlaikyti pažadą seseriai. Atsiminus minėtą filosofės S. de Beauvoir citatą, galima sakyti, kad Liūda nori susiliesti su dukra ir susvetimėti joje (plg. Beauvoir, 2010, p. 611). Liūda pradeda trokšti, kad biologinė dukra Auksė pripažintų ją kaip motiną, ir meilę, kuri yra nukreipta į Monę, nukreiptų į ją. Galop Liūda nori susiliesti su mergaite ir apglėbti ją savo motiniška meile, kurią gavo iš savo motinos ir kurią išvelgia tvyrant tarp kitų motinų ir vaikų. Biologinei motinai gyvenant kartu su dukra pavyksta rasti akimirkų, kai ji gali mergaitę apglėbti kaip tikra motina ir su ja susiliesti, pvz.: „Liūda priglaudė vienmarškinę mergaitę, norėdama ją sušildyti. Ir ją apėmė gaudulys. Kokia laimė turėti savo glėbyje dukterį... Bet ir kankinančiai veikia mintis, kad duktė nežino, kas ją glaudžia...“ (Pažėraitė, 1982, p. 88). Tačiau tai nėra tikras susiliejimas su dukra, nes ji nežino, kad ją apkabina jos tikroji motina. Liūda trokšta pripažinimo kaip Auksės tikroji motina, bet pažadas seseriai ir nenoras traumuoti mergaitės stabdo ją.

Liudos jaučiamus mirties motinos jausmus pakeičia šilti motiniški jausmai ir jos elgesys su mergaite pasikeičia. Ji nebėra jai šalta ir nebestingdo jos Medūzos žvilgsniu. Dėl to, tetai ir dukterėčiai gyvenant kartu Vokietijoje, be kitų artimųjų, kitataučių apsuptyje, mergaitė ilgainiui pripranta prie tetos ir prisileidžia ją arčiau: „Auksė su vaikišku pasitikėjimu ir meile prisiglaudė prie savo tariamos tetos peties.“ (Ten pat, p. 44). To paveikta Liūda taip pat nustoja tvardyti savo motiniškos globos jausmus mergaitei. S. de Beauvoir taip pat teigė, kad „motina, glamonėdama vaiką – kaip meilužis, glamonėdamas meilužę, – patiria kūnišką pilnatvę, ir patiria ją ne atsiduodama, o užvaldydama; jame ji regi tai, ko vyras ieško moteryje, kitą, kuriame gamta neatsiejama nuo sąmonės, savo auką, savo antrininką“ (2010, p. 610). Veikėja Liūda bet kokia proga stengiasi glausti, glamonėti mergaitę, bet jai pavyksta tik atsiduoti Aukse, bet ne ją užvaldyti: „Ligšiolinė ją varžiusi įtampa atsipalaidavo. Nejučiomis ji priglaudė mergaitę prie savo krūtinės. Juk tai josios kraujas plaukia mergaitės gyslose. Juk tai josios... Kodėl, kodėl ji prieš daugelį metų užleido mažytį, šiltą padarėlį su primerktomis akutėmis ir čėpsinčiomis lūpytėmis savo seseriai?“ (Pažėraitė, 1982, p. 104).

Liūdai nesiryžtant atskleisti tiesos, vis dėlto Auksė prisileidžia ją tik kaip tetą. Žvelgiant į Liudos ir Auksės situaciją, matyti, kad, vaikui netekus mamos, kitas žmogus neužima prarastos motinos vietos. Vaikas išgyvena dvasinę tuštumą, skausmą dėl prarastos motinos, o artima teta vis tiek lieka tik teta: „Auksė gulsčia lovoje, ašarotomis akimis žiūrėjo į Monės nuotrauką, laikomą rankoje, ir šnibždėjo: „Kur tu mama?“ (Ten pat, p. 57). Bėgant laikui Liūda su Aukse tapo kur kas

artimesnės, palyginti su situacija, kai jos turėjo išvykti į užsienį. Liūda iš moters, kuri neigė augančius motiniškus jausmus, tapo moterimi, kuri trokšta būti pripažinta dukters Auksės biologine motina, tačiau, saugodama mergaitę, nesiryžta jai atskleisti tiesos: „Tetos vaidmenį, matyt, teks ligi amžiaus galo vaidinti... Ji neturi teisės kankinės Monės širdies įžeisti, neturi teisės ir Auksės dukteriškos širdelės, skiriamos tariamai motinai, sužeisti.“ (Ten pat, p. 176).

S. Daugirdaitė straipsnyje „Motinystė tarp feminizmo teorijos ir praktikos“ teigė, kad „motinystė yra idealas, kurio realizavimas gyvenime niekada nebūna tobulas“ (2001, p. 3). Liūdos atveju, jai tapus motina netipinėmis aplinkybėmis to meto laikotarpiui, t. y. pastojus ne santuokoje, tada atsisakius kūdikio, perleidus jį seseriai ir užspaudus bet kokius teigiamus motiniškus jausmus, – jos motinystė nuo pat pradžių tampa netobula ir negali tapti tobula net kai ji pajunta motinišką meilę biologinei dukteriai Aukse. Romano *Svetimi vėjai* pradžioje Liūda vaizduojama vis dar iš mirties motinos pozicijos vertinanti savo menką motinišką patirtį ir dukrą: „Ir jai pačiai buvo keista, kad joks šiltesnis spindulėlis jos širdy neištryško pamačius mergaitę. Ji tepajuto kažką panašaus į žingeidumą, persunktą nenoru.“ (Pažėraitė, 1982, p. 16). Bet kūrinio pabaigoje Liūdos požiūris į motinystę pasikeitęs: „Sakyk, jeigu tu būtum motina, argi nenorėtum, kad tavo vaikas ne tik savo džiaugsmiais su tavimi dalintųsi, bet ir savo rūpesčius tau išdėstytų, ant tavo pečių užkrautų?“ (Ten pat, p. 148). Iš pat pradžių Liūda nenori būti motina, vien mintis apie tai jai tokia siaubinga, kad romane *Liktūnas* svarsto savižudybės galimybę, tačiau dėl noro būti gera dukra ji tam nesiryžta, nes žino, kokią negarbę tai užtrauktų tėvams. Kūrinyje *Svetimi vėjai*, kai Liūda vaizduojama gyvenanti su mergaite svetimame krašte, joje pradeda busti motiniški jausmai mergaitei, tačiau taip pat ir pavydas seseriai dėl prarasto motinos statuso. Galima manyti, kad pradžioje Liūdai nėra svarbu rodyti šiltus jausmus biologinei dukrai – ji tik nori kaip teisėta mergaitės motina gauti jos dukterišką meilę ir visuomenės pripažinimą, kad yra Auksės motina, bet, būdama atsakinga už mergaitę, ji pripranta prie jos ir pradeda trokšti priglausti ją prie savęs ir kaip teisėta jos motina. Tačiau prieš keturiolika metų įvykęs susitarimas su seserimi, t. y. kai Monė paėmė mergaitę auginti kaip savą, stabdo Liūdą nuo suartėjimo su Aukse: „Aš tavo mama. Aš...“ – jau buvo besiveržią iš merginos lūpų sopulingi prisipažinimo žodžiai, bet ji tik atsiduso. „Jau per vėlu. Tokios pavojingos operacijos mergaitė nepakels. Vieton laukiamos dukteriškos meilės gali išsiveržti neapykantos ugniakalnis ir... panieka.“ (Ten pat, p. 57). Liūdą skaudina ne mergaitės meilė Monei, bet tai, kad būtent Monė gauna mergaitės dukterišką meilę vietoj jos, t. y. Liūda pavydi seseriai Auksės meilės ir tas pavydas sukuria minėtą nematomą sieną (plg. ten pat, p. 22) tarp tetos ir dukterėčios. Vis dėlto Liūdoje įvyksta transformacija ir ji „paleidžia“ jaučiamą pavydą seseriai. Joje laimi motiniški jausmai. Suvokdama, kaip neigiamai tiesa paveiktą dukrą, ji atsisako minties prisipažinti esanti biologinė motina ir rūpinasi mergaitės gerove: saugo ją nuo karo, suteikia jai saugius namus ir motinišką meilę, nors mainais negauna dukters meilės kaip motina, bet tik kaip teta: „– Kažin, jei pasirinkčiau Monikos vardą, ar tau patiktų? / – Žinoma, – po valandėlės

atsiliepė moteris, pirma įsiklausiusi į savo širdį, ar neišlys iš jos pavydo kirminas. Ne, ji nebepavydi, dėkui Dievui.“ (Ten pat, p. 189).

Taigi, K. Pažėraitė trečiajame kūrinyje, romane *Svetimi vėjai* pratęsė prieš tai nagrinėto romano *Liktūnas* pagrindinių veikėjų seserų istoriją. Autorė neišplėtojo Monės istorijos tiek, kiek Liūdos, tačiau net ir trumpi aprašymai leidžia suprasti, kaip Monė pasikeitė, subrendo kaip moteris ir motina per keturiolika motinystės metų. Tapusi našle, greitai vėl laimingai susituokusi, Monė gavo galimybę tapti motina savo biologiniam vaikui. Tai, kad pirmasis Monės vaikas, duktė Auksė, buvo nebiologinis jos vaikas, o antrasis vaikas, sūnus, – biologinis, nepaveikė Monės meilės, ji abu vaikus mylėjo vienodai. Esminis Monės pokytis susituokus antrą kartą ir susilaukus antro vaiko tas, kad ji sukūrė santykį su vyru, kuris leido jai tapti motina ir realizuoti savo motiniškąją pusę. Žinoma, Monės ir jos naujosios šeimos likimas galiausiai tragiškas, kai ji su vyru ir sūnumi buvo ištremta iš Lietuvos, tačiau kalbant apie jos motinišką tapatybę, teigtina, kad ji subrendo.

Liūdos istorija ir motiniška patirtis tapo pagrindine romano tema. Per Liūdos personažą autorė K. Pažėraitė pavaizdavo moters motiniškumo transcendenciją. Savo motinystės pradžioje Liūda vaizduojama kaip mirties motina, vengianti bet kokių motiniškų jausmų ir net jaučianti atšiaurumą mergei. Tačiau gyvendama kartu su savo biologine dukra Liūda suvokė, kad šaltumas mergei kilo iš pavydo seseriai, t. y. dėl dukteriškos meilės Monei, o ne biologinei motinai. Liūdos pavydas seseriai kilo iš jos pačios abejonių dėl prieš keturiolika metų priimto sprendimo atsižadėti dukters. Pavydėdama mergaitės meilės, jausdama liūdesį dėl priimto, Liūda vis tiek sugebėjo atrasti savyje vietos motiniškai meilei, kuri nusvėrė pavydą ir nuoskaudą dėl paslapties. Tai, kad Liūdai pavyko įveikti neigiamus jausmus dėl mergaitės dukteriškos meilės, reiškia, kad susiformavo stipri teigiama motiniška tapatybė. Veikėja iš moters, kuri atsisakė dukters, tapo motina, kuri ryžosi niekada nesulaukti dukters meilės dėl jos gerovės. Veikėja Liūda visiškai pasiaukojė dėl savo vaiko. Galima teigti, kad ji atitinka vieną iš stereotipinių motiniškų savybių – motinišką pasiaukojimą, kurį pažadino po keturiolikos metų atsiskleidę motiniški jausmai. Tačiau viena tipinės motinystės ypatybė nenusveria visos komplikotos Liūdos motinystės istorijos, kuri apima nesantuokinį nėštumą, mirties motiną ir mintis apie abortą.

IŠVADOS

1. Feministinės literatūros kritikos svarbiausias bruožas yra jos objektas – moteriški veikėjai arba moteris rašytoja. Atliekant feministinę kūrinio analizę stengiamasi ištirti, kaip kūrinys pavaizduoti moteriškos lyties personažai arba kaip rašytoja kaip moteris paveikė kūrinį. Kitas išskirtinis bruožas – skatinimas tyrėją nebūti visiškai nuošaliam atliekant tyrimą, bet būti atviram savai asmeninei patirčiai. Feministinės literatūros kritikos metodologija taip pat skatina gilintis į tai, kaip kūrinys pateikiama patriarchalinė kultūra, ar ji vyrauja, ar su ja kovojama. Reikšminga ypatybė – kitų teorijų įtraukimas į feministinės kritikos tyrimo lauką.

2. Motinystės fenomenas, motinos tapatybė feminizmo lauke buvo ir yra aktuali tema. Feministės nėra nusiteikusios prieš motinystę, jos skatina visuomenę, moteris kuo atviriau šnekėti apie motinystės reiškinių ir vertinti jį kuo realiau, pripažinti, kad motinystė ir vaiko auginimas nėra lengvas procesas, kaip tikima ir pateikiama visuomenėje. Feministės priešinas tokiems utopiniams motinystės idealams kaip Mergelė Marija. Feministinė motinystės tapatybė siejama su moters savivoka, kai moteris turi teisę rinktis tapti motina ar ne, o ja tapusi, nepraranda savojo *aš*, nebijo klysti, būti netobula.

Motinystės fenomeno dalis – mirties motina. Ši samprata susiformavo pirmykščiais laikais, kai motinos gyvendamos sunkiomis aplinkybėmis ir dažnai gimdydamos neturėjo sąlygų suformuoti artimo ryšio su savo palikuoniais. Šiuolaikiniais laikais dėl pagerėjusių gyvenimo sąlygų mirties motinos reiškinyje retas. Neigiami motinos jausmai vaikui gali susiformuoti dėl pačios moters asmeninių traumų, santykio su savo pačios motina ar dėl tam tikrų sąlygų, komplikoto vaiko auginimo. Mirties motinos samprata siejama su neigiamu požiūriu į motinystę ir vaiką, tačiau neigiamumo lygis gali skirtis pagal individualią situaciją ar net ir visai išnykti.

3. Karolė Pažėraitė pasirinko drąsų kelią ir savo kūrinuose pavaizdavo netipines motinas, neatitinkančias motinystės stereotipų, ir komplikotas situacijas, per kurias moterys tampa motinomis. Vaizduojamos motinos jaučia tiek teigiamus, tiek neigiamus jausmus motinystės ar vaikų atžvilgiu. Per motinišką patirtį atskleidžiama ne tik moters tapatybė, bet ir stereotipai, vyraujantys visuomenėje, vaikų lūkesčiai motinoms ar tokie motinystės aspektai kaip abortas. Autorė laužo tarpukario visuomenės tobulos motinos viziją, kadangi pasirinko pavaizduoti kuo tikroviškesnę ir įvairesnę, galima teigti, feministinę motinystę.

Apysakoje *Nusidėjėlė* atsiskleidžia netipinė motinystės raiška, kai pagrindinės veikėjos motina Ginda vaizduojama nekurianti glaudaus emocinio ryšio su vaikais, nelinkusi demonstruoti šiltų jausmų, švelnumo, – kuriamas neigiamas motinos (mirties motinos) poveikslas (pvz., nesigaili savo vaikų, nelepina, griežtai auklėja, išsiunčia gyventi su seneliais ar į privačią mokyklą kitoje šalyje). Tačiau teigtina, kad tokie motinos bruožai argumentuotini našlyste ir prasidėjusiu karu,

veikėjos priešistore. Apysakoje palaipsniui atskleidžiama, kad motinos šaltumas išoriškas, ji vaikus myli ir taip nori juos užgrūdinti bei suteikti jiems geresnį gyvenimą, tačiau jai sunku išreikšti savo jausmus. Šie vidiniai motinos paveikslai bruožai paneigia mirties motinos idėją apysakoje, tačiau parodo emocinius motinystės sunkumus.

Romane *Liktūnas* autorė pateikia du atvejus, per kuriuos atskleidžia ištis kompleksiską motinystę. Pirmasis – ištekęsusi vyriausios sesers Monės personažė, trokštanti tapti motina, vadinasi, atitinkanti visuomenės nustatytą idealios šeimos ir galimos motinystės modelį. Tačiau būtent sutuoktinis atitolina moterį nuo motinystės. Sukūrusi netipinį sutuoktinį, nenorintį palikuonio dėl galimo ligos paveldėjimo, autorė parodo, kad net moteriai, trokštančiai tapti motina, motinystės įgyvendinimas nėra lengvas ir gali būti komplikuočiau nei įprasta manyti. Kita personažė – jauniausia sesuo Liūda – vaizduojama susidurianti su motinyste ne santuokoje, tai reiškia moters ir jos šeimos socialinį pasmerkimą ir net priverčia merginą svarstyti apie abortą ar savižudybę. Atskleidžiama, kad visuomenėje nusistovėję stereotipai gali itin neigiamai paveikti motinystę: mergina, bijodama viešo pažeminimo, savaime tampa priešiška dar negimusiam kūdikiui ir joje pradeda formotis mirties motinos bruožai. Taigi dažnai moters santykis su motinyste būna nulemtas ne jos pačios, bet aplinkos.

Romane *Svetimi vėjai* pratęsta seserų istoriją, atskleista jų kaip asmenybių ir motinų branda. Perteiktas Monės asmenybės kitimas – ji vaizduojama laimingesnė ir laisvesnė, nes naujas sutuoktinis realizavo jos norą susilaukti vaiko. Vidinis personažės išsilaisvinimas susijęs su galimybe laisvai reikšti savo motiniškąją tapatybę.

Sesers Liūdos atveju autorė taip pat pavaizdavo asmenybės transformaciją, susijusią su motinystės raiška. Liūda iš mirties motinos, kuri nenori pripažinti biologinės dukters, kurią atidavė įvaikinti seseriai, ilgainiui tapo moterimi, jaučiančia motiniškus jausmus savo dukrai ir puoselėjančia slaptą norą būti jos pripažinta. Veikėja dėl dukters gerovės įveikė savo pavydą seseriai dėl įvaikintos mergaitės meilės ir pyktį mergaitei dėl to, kad ši kaip motiną myli jos seserį, ir pasiaukuoja – nusprendė likti teta neatskleisdama tiesos, kad dukra nepatirtų traumos.

Taigi idėja, kad moteris savaime privalo jausti besąlygišką meilę vaikui, tėra visuomenės iliuzija. Motinystės fenomenas yra sudėtingesnis nei įprasta manyti, kaip ir moterų jausmai savo vaikams ar motinystei. Taip, kaip moteris išgyvens motinystę, kokia motinos tapatybė susiformuos, priklauso nuo daugelio aplinkybių – aplinkos, laikotarpio, visuomenės pažiūrų, moters socialinio statuso, jos psichologinės savijautos, finansinės situacijos.

MOTINYSTĖ KAROLĖS PAŽĖRAITĖS KŪRYBOJE

Santrauka

Baigiamajame magistro darbe analizuojama motinystės tapatybės raiška Lietuvos rašytojos Karolės Pažėraitės (1903–1988) kūryboje. Pagrindinis tyrimo metodas – feministinė literatūros kritika. Darbe išsikelti trys uždaviniai: aptarti feministinės literatūros kritikos bruožus, ištirti motinystės temą feminizmo lauke išryškinant mirties motinos fenomeną, ir pasirinktuose kūriniuose išanalizuoti motinystės raiškos įvairovę. Nagrinėti motinystės raišką pasirinkti šie autorės kūriniai: apysaka *Nusidėjėlė* (1936), romanai *Liktūnas* (1948) ir *Svetimi vėjai* (1982). Darbo tikslas – pasiremęs feministine literatūros kritika ištirti, kaip autorė per skirtingas situacijas atskleidžia moterų motinišką tapatybės dalį. Šio darbo naujumas ir išskirtinumas tas, kad atkreipiamas dėmesys į netipinį motinystės vaizdavimą (mirties motiną). Be to, pasirinktos autorės Karolės Pažėraitės kūryba nėra išsamiai nagrinėta jokių aspektu.

Autorė Karolė Pažėraitė savo kūryboje nevaizduoja XX a. literatūrai būdingos stereotipinės motinystės (švelnios ir besąlygiškai pasiaukojančios motinos), ji renkasi feministinį ir įvairialypį požiūrį į moters ar biologinės motinos perėjimą į motinystę. Vaizduodama motinas Karolė Pažėraitė jų asmenybėms suteikia netipinių moteriškų bruožų: šiurkštumą, griežtumą, dvejonę dėl motinystės. Gali pasirodyti, kad autorė vaizduoja mirties motiną, tačiau atidžiau įsigilinus matyti, kad pasirinkta vaizduoti realistišką motinystę – motinas, kurios patiria tiek teigiamus, tiek neigiamus jausmus, susijusius su vaikais ar motinyste. Vaizduodama netipinius motinystės atvejus rašytoja taip pat nevengia ir geros motinystės vaizdavimo, tačiau aprašydama teigiamą motinystę net ir į šį atvejį įtraukia konfliktą. Taip atskleidžiama, kad motinystės fenomenas iš esmės negali būti visiškai pozityvus. Visų trijų romanų motinos protagonistės patiria asmenybės transformaciją. Autorė žengė dar drąsesnį žingsnį ir į du kūrinius įtraukė aborto temą, kuri XX amžiaus pirmoje pusėje visuomenėje buvo vertinama itin kontroversiškai.

Autorė veikėjas motinas pasirenko vaizduoti feministiškai – griauančias nusistovėjusias patriarchalines nuostatas apie motinystę ir įrodančias, kokia išties kompleksiška yra motinystės raiška, kadangi ji priklauso ir nuo pačios moters patirties, ir nuo socialinės ir finansinės padėties, taip pat nuo aplinkos, laiko.

Reikšminiai žodžiai: Karolė Pažėraitė; mirties motina; feministinė literatūros kritika; motinystės raiška; išeivijos rašytoja; moters transformacija.

MOTHERHOOD IN KAROLĖ PAŽĖRAITĖ'S LITERARY WORKS

Summary

The Master thesis goes in depth about the expression of motherhood in the novels of the Lithuanian writer Karolė Pažėraitė (1903–1988). The main research method is the feminist literary criticism. The thesis has three objectives: to explore the features of feminist literary criticism, to investigate the theme of motherhood in the field of feminism, highlighting the phenomenon of the death mother, and to show the diversity of expression of it in the selected novels. For the study of maternal expression – these works were selected: *Nusidėjėlė* (1936), *Liktūnas* (1948) and *Svetimi vėjai* (1982). The aim of the thesis is to use the aforementioned method to determine how the author reveals the mother's side as part of women's identities through different situations. This study is unique in regards that it focuses on an atypical representation of motherhood (the death mother). Moreover, the work of the chosen author, Karolė Pažėraitė, has not been examined in any of the other scientific research papers.

The author's Karolė Pažėraitė's work contrasts with the stereotypical imagery of motherhood in the 20th century literature (a tender and unconditionally devoted mother). The author's work reflects the plethora of expressions when it comes to motherhood such as harshness, severity and hesitation. In more than one case it may give the impression the author is depicting the death mother, but a closer look reveals that she has opted to underline a more realistic side – it expresses them in both positive and negative light in relation to their bond with their youngsters and their new role in life. Whilst showcasing different cases the writer additionally does not shy away from depicting the good side of motherhood with occasional conflict. This reveals that the subjective understanding of motherhood cannot be entirely positive in principle. In all three novels, the protagonists who assume the role of mothers undergo a personal transformation. The author has taken an even bolder step and included the subject of abortion in two of the novels, which was highly controversial in the first half of the 20th century.

It can be stated that the author has chosen to portray mothers in a feministic way – abolishing the established patriarchal attitudes and proving how complex the expression of motherhood really is as it depends on the woman's own experience, social and financial status, as well as the environment and the time.

Keywords: Karolė Pažėraitė; death mother, feminist literary criticism; expression of motherhood; emigrant writer; transformation of a woman.

ŠALTINIAI

1. Pažėraitė, K., 1936. *Nusidėjėlė*. Kaunas: „Sakalas“.
2. Pažėraitė, K. 1948. *Liktūnas*. „Suduva“.
3. Pažėraitė, K. 1982. *Svetimi vėjai*. „Suduva“.

LITERATŪRA

4. Balickienė, V. (a). Karolei Pažėraitei – 120. *mairioniomuziejus.lt*. Prieiga: <https://mairioniomuziejus.lt/post-t-exhibitions/karolei-pazeraitei-120-virtuali-paroda/> [Žiūr. 2025 01 09].
5. Balickienė, V. (b). Karolė Pažėraitė (1903–1988). *mairioniomuziejus.lt*. Prieiga: <https://mairioniomuziejus.lt/post-t-collections/karole-pazeraite-1903-1988/> [Žiūr. 2025 01 09].
6. Balickienė, V. (c). Karolės Pažėraitės autobiografinė apysaka „Nusidėjėlė“. *mairioniomuziejus.lt*. Prieiga: <https://mairioniomuziejus.lt/post-t-exhibit/karoles-pazeraites-autobiografine-apysaka-nusidejele/> [Žiūr. 2025 01 09].
7. Baliulė, I., 2011. Skausmingoji motinystė Vandos Juknaitės ir Dorotos Terakowskos prozoje. *Perspectives of Baltic philology*, 2, p. 19–27. Prieiga: <https://www.lituanistika.lt/content/84751> [Žiūr. 2024 12 10].
8. de Beauvoir, S., 2010. *Antroji lytis*. Iš prancūzų kalbos vertė Violeta Tauragienė ir Diana Bučiūtė. Vilnius: „Margi raštai“.
9. Bukelienė, E., 2005. Intymu ir vieša moterų literatūroje. In: *Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 317–338.
10. Brazdžionis, B., 1947. *Tremties metai*. L. Kallenberg spaustuvė.
11. Daugirdaitė, S., 2000. *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
12. Daugirdaitė, S., 2001. Motinystė tarp feminizmo teorijos ir praktikos. *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 3, p. 30–37. Prieiga: <https://www.lituanistika.lt/content/77466> [Žiūr. 2024 12 10].
13. Daugirdaitė, S., 2008. Lietuviškosios feministinės kritikos pradžia. *Lyčių studijos ir tyrimai*, 5, p. 91–96. Prieiga: <https://www.lituanistika.lt/content/26546> [Žiūr. 2024 12 10].
14. Daugirdaitė, S., 2010. Dalios Urnevičiūtės *Leona* – kūrinys apie moterų kasdienį gyvenimą. In: *XX amžiaus literatūros teorijos: konceptualioji kritika*. Sud. Aušra Jurgutienė. Vilnius:

- Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 189–202. Prieiga: <https://www.lituanistika.lt/content/26670> [Žiūr. 2024 12 10].
15. Daujotytė, V., 2001. *Parašyta moterų*. Vilnius: „Alma littera“.
 16. Dementavičiūtė, D., 2012. Siaubingosios Motinos archetipas A. Strindbergo pjesėje „Sapnas“ ir pagal ją pastatytame J. Vaitkaus spektaklyje. *Teatrologiniai eskizai*, 4, 5–23. Prieiga: <https://www.lituanistika.lt/content/73833> [Žiūr. 2025 01 11].
 17. Droblytė, P., 1996. Dekonstrukcija ir moters identiteto choreografijos. In: *Feminizmas ir literatūra*. Sud. Karla Gruodis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 23–30.
 18. Estés, C. P., 2005. Suprask savus: laimė priklausyti. In: *Bėgančios su vilkais*. Iš anglų kalbos vertė Lina Būgienė. Vilnius: „Alma littera“, p. 215–246.
 19. Gaidauskienė, N., 2024. Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės moteriškosios savivokos slenksčiai. In: *Moterų istorijos eskizai. XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusę*. Sud. Birutė Avižinienė, Ramunė Bleizgienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 283–317.
 20. Jung, C. G., 2015. Psichologiniai motinos archetipo aspektai. In: *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė*. Iš vokiečių kalbos vertė Austėja Merkevičiūtė. „Margi raštai“, p. 93–121.
 21. Kelertienė, V., 2006. Kokio feminizmo reikia Lietuvai? In: *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą: Kokio feminizmo reikia Lietuvai?* Vilnius: „Baltos lankos“, p. 60–71.
 22. Kolevinskienė, Ž., 2006. Lyčių stereotipo paneigimas Liūnės Janušytės romane „Korektūros klaida“. *Žmogus ir žodis*, 2, p. 62–68. Prieiga: <https://www.lituanistika.lt/content/5129> [Žiūr. 2025 03 31].
 23. Kolevinskienė, Ž., 2003. Moteriškoji patirtis: Nelės Mazalaitės novelistika. *Darbai ir dienos*, 36, p. 171–183. Prieiga: <https://www.lituanistika.lt/content/38493> [Žiūr. 2025 03 31].
 24. Kristeva, J., 1995. Stabat Mater. In: *Feminizmo ekskursai: moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo*. Sud. Karla Gruodis. Vilnius: „Pradai“, p. 494–523.
 25. Linton, J., 2012. The Great Mother vs. the Terrible Mother: the dual nature of the Jungian archetype. *Lady Lazarus: art & animation by Jennifer Linton*. Prieiga: <https://jenniferlinton.com/2012/05/14/the-great-mother-vs-the-terrible-mother-the-dual-nature-of-the-jungian-archetype/> [Žiūr. 2025 03 04].
 26. Mažeikienė, N., 1996. Moters kaip Kito įteisinimo problema. In: *Feminizmas ir literatūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 14–23.
 27. Mekšraitytė, K., 2003. Moters akiratyje – moteris: Petronėlės Orintaitės feminizmas. *Darbai ir dienos*, 36, p. 151–170. Prieiga: <https://www.lituanistika.lt/content/38494> [Žiūr. 2025 03 31]

28. Mikalauskienė, N., 2011. Motinos ir dukters ryšio transformacija Hélène Cixous kūrinuose „Osnabriukas“ ir „Eva vaduojasi“. *Literatūra*, 53 (4), p. 64–74. Prieiga: <https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/1748> [Žiūr. 2025 01 11].
29. Moi, T., 2001. *Lyties teksto politika. Feministinės literatūros teorija*. Iš anglų kalbos vertė Lina Būgienė ir Vilijama Sudikienė. Vilnius: ALK / „Charibdė“.
30. Orintaitė, P., 1991. *Paslėpta žaizda. Daubiškės inteligentai*. Vilnius: „Vaga“.
31. Pavilionienė, M. A., 1996. Feminizmas ir literatūra. In: *Feminizmas ir literatūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 7–14.
32. Pavilionienė, M. A. Feminizmas. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: MELC. Prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/feminizmas/> [Žiūr. 2024 12 10].
33. Pociūtė, R., 1996. Feministiniai tekstai – atviri rizikai. In: *Feminizmas ir literatūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 102–107.
34. Showalter, E., 2011. Feministinės poetikos link. In: *XX amžiaus literatūros teorijos: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*. II dalis. Sud. Aušra Jurgutienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 60–71.
35. Sieff, D. F., 2019. The Death Mother as Nature’s Shadow: Infanticide, Abandonment, and the Collective Unconscious. *Psychological Perspectives*, 62 (1), p. 15–34. Prieiga: <https://danielasieff.com/media-type/writing/the-death-mother-as-natures-shadow-infanticide-abandonment-and-the-collective-unconscious/> [Žiūr. 2025 03 04].
36. Sieff, D., F., 2021. Maternal Negativity & the Archetypal Death Mother: Exploring evolutionary & psychodynamic approaches. *YouTube*. Prieiga: <https://www.youtube.com/watch?v=Tts2Nteo-KU> [Žiūr. 2025 03 04].
37. Slęczka, K., 2005. *Feminizmas*. Iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė ir Leonija Malakauskienė. Vilnius: ALK / „Mintis“.
38. Vaišvylaitė, D., 2025. Motinos archetipo transformacija A. Landsbergio dramaturgijoje. *Res Humanitariae*, 1, p. 153–168. Prieiga: <https://e-journals.ku.lt/journal/RH/article/3068/info> [Žiūr. 2025 03 31].
39. Walters, M., 2005. *Feminism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. Prieiga: <https://xyonline.net/sites/xyonline.net/files/2019-08/Walters%20%20Feminism%20-%20A%20Very%20Short%20Introduction%20%282005%29.pdf> [Žiūr. 2024 12 10].
40. Woolf, V., 1998. *Savas kambarys*. Iš anglų kalbos vertė Lina Būgienė. Vilnius: „Charibdė“.